

รายงานฉบับสมบูรณ์
การพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายการสนับสนุน
กลไกราคาให้ชาวนาที่ผลิตแบบอินทรีย์

ภายใต้โครงการพัฒนาศักยภาพชาวนาและกลุ่มเปราะบาง เพื่อสร้างระบบอาหาร
สุขภาวะที่ยั่งยืน และผลักดันสู่ภารกิจหน่วยงานท้องถิ่นเพื่อขยายผล

รายงานการศึกษานี้ได้รับการสนับสนุนจาก
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)
และมุลนิธิชีวิตไท (Local Act)

เมษายน 2566

บทสรุปผู้บริหาร

งานศึกษาการพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายการสนับสนุนกลไกราคาให้ชาวนาที่ผลิตแบบอินทรีย์ ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างพื้นที่ดำเนินงานและโครงการ ในการศึกษาวิจัย และการพัฒนาข้อเสนอทางนโยบายแบบมีส่วนร่วม และ 2) เพื่อพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายการสนับสนุนกลไกราคาให้ชาวนาที่ผลิตแบบอินทรีย์ที่สอดคล้องกับการหนุนเสริมและพัฒนาศักยภาพชาวนาที่มีหนี้สินสู่ระบบเกษตรอินทรีย์และมีสุขภาพที่ดีขึ้น ทั้งนี้ สถานะและความสำคัญของงานศึกษา (Positioning) ประกอบด้วย 1. เป็นสารตั้งต้น (input) ในการพัฒนาข้อเสนอทางนโยบายด้านเศรษฐกิจของชาวนา 2. เป็นข้อมูลสนับสนุน (support) การทำงานขององค์กร โดยเฉพาะมิติทางเศรษฐกิจในการสร้างแรงจูงใจชาวนาที่มีหนี้สินสู่การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต และ 3. เป็นข้อเสนอการพัฒนากลไกราคาภายใต้กระบวนการทางสังคม (social process) เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวนา

งานศึกษานี้มีระเบียบวิธีการศึกษา (Methodology) ประกอบด้วย 1) ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) ได้แก่ 1.1) ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับกลไกราคาข้าวอินทรีย์ กลไกตลาดข้าวชาวนากลไกราคา (ที่เหมาะสม) สำหรับเกษตรกรที่มีหนี้สิน ชาวนากับความเปลี่ยนแปลง แรงจูงใจทางการเงินเพื่อส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย นโยบายที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ และ 2) ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) ด้วยการจัดเก็บข้อมูลเพิ่มเติม ดังนี้ 2.1) จัดวงสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) และ 2.2) สัมภาษณ์ (In-depth interview) กลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับกลไกราคาข้าวอินทรีย์

ผลการศึกษา พบว่า ข้อเสนอทางด้านกลไกราคาข้าวอินทรีย์ มีดังนี้

ในการคำนวณต้นทุนการผลิต พบว่า

- ต้นทุนการผลิตข้าวจะมีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายอย่าง เช่น พันธุ์ข้าวที่ใช้ จำนวนครั้งในการปลูกต่อปี ลักษณะของดิน ประเภทและจำนวนปุ๋ยที่ใช้ สถานที่เพาะปลูก (อยู่ใกล้แหล่งน้ำหรือไม่) จำนวนแรงงานเกษตรกร รวมทั้งขนาดของพื้นที่เพาะปลูก เป็นต้น
- เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่เห็นความสำคัญของการคำนวณต้นทุนการผลิตที่แท้จริงเพื่อประโยชน์ในการตั้งราคาขายข้าวอินทรีย์ของกลุ่ม เนื่องจากราคาขายข้าวอินทรีย์ของกลุ่มจะขึ้นอยู่กับราคาตลาด หรือราคาประกัน หรือราคาจำหน่ายตามที่รัฐบาลประกาศเท่านั้น
- การศึกษาบริบทของชุมชนในการคำนวณต้นทุนการผลิตข้าวอินทรีย์ ปัญหาของเกษตรกรที่สำคัญคือ การที่เกษตรกรไม่ทราบต้นทุนการผลิตที่แท้จริง กล่าวคือ เกษตรกรส่วนใหญ่คำนวณต้นทุนการผลิตโดยเน้นที่ต้นทุนผันแปรเท่านั้น และยังมีเกษตรกรบางส่วนที่ยังไม่เข้าใจว่าการใช้แรงงานในครัวเรือนก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของต้นทุนการผลิตเช่นเดียวกัน ทำให้ต้นทุนการผลิตของเกษตรกรต่ำกว่าต้นทุนการผลิตที่แท้จริง

ในด้านนโยบายกลไกราคาเพื่อส่งเสริมระบบการผลิตแบบอินทรีย์ พบว่า

- นโยบายโรงพยาบาลอาหารปลอดภัย รับซื้อผลผลิตอินทรีย์ได้สูงกว่าราคาผลผลิตทั่วไป 30%
- นโยบายอาหารโรงเรียน รับซื้อผลผลิตอินทรีย์ได้สูงกว่าราคาผลผลิตทั่วไป 10 - 30%

ในด้านราคาข้าวอินทรีย์ พบว่า

- ราคาข้าวเปลือกอินทรีย์สูงกว่าข้าวเปลือกทั่วไป ร้อยละ 10
- ราคาข้าวสารอินทรีย์บรรจุถุง สูงกว่าข้าวสารบรรจุถุงทั่วไปประมาณร้อยละ 20
- ในขณะที่ ราคาข้าวอินทรีย์ในตลาดส่งออกต่างประเทศ สูงกว่าราคาข้าวสารทั่วไปร้อยละ 25-30

ข้อเสนอแนะจากงานศึกษา มีดังนี้

1. การพัฒนาทักษะและความรู้ความสามารถชาวนาในการบันทึก และคำนวณต้นทุนที่แท้จริงจากการผลิต ทำให้เกษตรกรสามารถมีข้อมูลเชิงประจักษ์เพื่อพูดคุยหรือต่อรองกับภาครัฐในการกำหนดราคาตลาด หรือราคาประกัน หรือราคาจำหน่ายตามที่รัฐบาลจะประกาศในอนาคตให้สอดคล้องกับความเป็นจริงมากยิ่งขึ้น

2. ชาวนาอินทรีย์/ชาวนาในระยะปรับเปลี่ยน ควรเริ่มมองหาวิธีการตลาดโดยไม่ต้องรอการพึ่งพาภาครัฐเพียงอย่างเดียว โดยใช้จุดแข็งที่กลุ่มมีคือ เช่น การแปรรูปเพื่อจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของกลุ่มเพิ่มเติมจากการจำหน่ายตามงานแสดงสินค้าที่จัดโดยภาครัฐ และการเข้าถึงกลุ่มลูกค้าโดยตรง เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้สามารถนำมาซึ่งการตั้งราคาขายของกลุ่มได้เองในอนาคต

3. ความถูกต้องในการคำนวณต้นทุนการผลิต เกษตรกรควรเก็บข้อมูลให้ถูกต้องและครบถ้วนทั้งค่าวัตถุดิบ ค่าแรงงานทั้งภายนอกและภายในครัวเรือน และค่าวัสดุอื่นๆ ตลอดทั้งค่าเสียโอกาสในการใช้ประโยชน์อื่นๆด้วย ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการตั้งราคาขายที่ถูกต้องและเหมาะสม

4. การรวมกลุ่มของเกษตรกรที่ผลิตข้าวอินทรีย์ จะสร้างอำนาจในการต่อรองเรื่องราคาขาย และขยายกลุ่มลูกค้าที่รักษาสภาพได้มากขึ้น โดยไม่ต้องรอพึ่งความช่วยเหลือจากภาครัฐเพียงอย่างเดียว

5. การเร่งขยายผลปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรอินทรีย์กับแปลงรอบข้าง การผลิตข้าวปลอดภัยสารพิษในช่วงแรกจะทำให้ได้ผลผลิตต่ำกว่าการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีมาก และต้องใช้เวลาประมาณ 4 - 5 ปี กว่าจะได้ผลผลิตที่ดีขึ้นและดีกว่าการใช้สารเคมี เกษตรกรที่อยู่ในกลุ่มผลิตข้าวปลอดภัยสารพิษจำเป็นต้องชักจูงเพื่อนเกษตรกรให้เห็นข้อดีและความสำคัญของการปลูกข้าวปลอดภัยสารพิษ โดยเฉพาะในเรื่องของการประหยัดต้นทุนการผลิต กำไรที่จะมากขึ้นในอนาคตอีกประมาณ 5 ปีข้างหน้า การมีสุขภาพที่ดีขึ้น เป็นต้น

6. การสร้างตลาดผลผลิตเกษตรกรอินทรีย์ รมรณรงค์ผู้บริโภคเพื่อขยายตลาดให้มากขึ้น โดยสร้างความเข้าใจในการรับรองมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์และการให้ข้อมูลข่าวสารแก่ผู้เกี่ยวข้องอย่างทั่วถึง

7. จัดการเรียนรู้ข้อมูลตั้งแต่ต้นทุนการผลิตถึงการตลาด กับเกษตรกรทุกกลุ่มเป้าหมาย (เกษตรกรทั่วไป เกษตรอินทรีย์) และเกษตรกรต้องมุ่งเปลี่ยนแปลงวิธีชีวิตสู่การพึ่งตนเองและความพอเพียง

8. สนับสนุนงานวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตข้าวอินทรีย์และเกษตรอินทรีย์ที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ของเกษตรกร

สารบัญ

	หน้า
บทสรุปผู้บริหาร	2
บทที่ 1 ความสำคัญในการดำเนินงาน	
1.1 หลักการและเหตุผล	6
1.2 วัตถุประสงค์	6
1.3 ระเบียบ วิธีการศึกษา	7
1.4 ระยะเวลาการดำเนินงาน	7
1.5 แผนการดำเนินงาน	8
1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	8
1.7 ข้อจำกัดของการศึกษา	8
บทที่ 2 การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง	
2.1 หลักการของการผลิตข้าวอินทรีย์	10
2.2 การเปลี่ยนแปลงภายในประเทศและของโลกที่ส่งผลกระทบต่อข้าวอินทรีย์ไทย	12
2.3 แรงจูงใจทางการเงินที่น่าสนใจและมีศักยภาพในการสนับสนุนการทำเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย	22
2.4 รูปแบบชุมชนอาหารปลอดภัยของระบบการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชน	22
2.5 แนวทางในการแก้ไขการเกิดภาวะหนี้สินสะสมของเกษตรกร	24
2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	26
บทที่ 3 ผลการศึกษา	
3.1 การปรับเปลี่ยนและยอมรับวิถีการผลิตของชาวนาต่อระบบเกษตรอินทรีย์	32
3.2 รูปแบบการทำการตลาดข้าวอินทรีย์	33
3.3 ข้อเสนอนโยบายด้านกลไกราคาข้าวอินทรีย์	35
3.4 ข้อเสนอนโยบายการสนับสนุนชาวนาอินทรีย์	37
3.5 ข้อเสนอแนะจากงานศึกษา	38
3.6 บทส่งท้าย	39
เอกสารอ้างอิง	40

บทที่ 1

ความสำคัญในการดำเนินงาน

1.1 หลักการและเหตุผล

จากบทเรียนการทำงานของมูลนิธิชีวิตไท เพื่อพัฒนาศักยภาพในการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกร พบว่า ปัญหาของชาวนาและเกษตรกรหนี้สินเป็นปัญหาเรื้อรังที่มีความซับซ้อนและเปราะบางในเชิงโครงสร้างทางสังคม แต่ก็ยังมีชาวนาและเกษตรกรจำนวนหนึ่งที่ตัดสินใจเปลี่ยนกล้ายละทิ้งความเชื่อและระบบการผลิตแบบเดิมมาสร้างการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของตนเอง เพื่อปรับตัวให้อยู่รอดได้ด้วย “การปรับเปลี่ยนไปสู่การผลิตในระบบอินทรีย์และสร้างรายได้จากฐานอาชีพเดิม” โดยมีปัจจัยสำคัญที่เป็นแรงกระตุ้นในการปรับตัว คือ (1) เพื่อลดความเสี่ยงจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว มาเป็นการทำเกษตรผสมผสาน (2) เพื่อลดต้นทุนจากการใช้สารเคมี ทำให้มีเงินเหลือเก็บและดีต่อสุขภาพ (3) เพื่อให้สามารถดำรงอาชีพ ชาวนาต่อได้อย่างพึงพอใจและอยู่รอดได้ (4) เพื่อยกระดับเป็นผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตรหรือรวมกลุ่มเป็นวิสาหกิจชุมชน (5) เพื่อขยายช่องทางการผลิตและมีช่องทางการตลาดที่เหมาะสม ด้วยการประสานความร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

กลไกราคา เป็นเสมือนแรงจูงใจสำคัญที่ทั้งหน่วยงานรัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมต่างนำมาส่งเสริมเพื่อให้เกิดการพัฒนาและยกระดับการผลิตของชาวนาเพื่อเข้าสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ แต่อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีงานศึกษาใดที่มุ่งแสวงหาคำตอบที่เป็นทางเลือกสำหรับชาวนาที่มีหนี้สินว่ากลไกราคาในลักษณะใดจะสามารถสนับสนุนชาวนาที่มีหนี้สินหรือมีเงินทุนในการทำงานแทบติดลบ ให้สามารถเข้าสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ได้ ซึ่งจำเป็นต้องมีการศึกษาเพื่อเข้าใจถึงบริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างหลากหลายของชาวนาที่มีหนี้สินที่มีความจำเป็นต้องมีนโยบายหรือมาตรการสนับสนุนที่มีลักษณะเฉพาะและสอดคล้องกับบริบทของชาวนาที่มีหนี้สินด้วย เพื่อที่จะสามารถสนับสนุนและส่งเสริมให้กลุ่มเกษตรกร/ชาวนาที่มีหนี้สิน เหล่านี้สามารถใช้หนี้ มีความเป็นอยู่ที่ดีได้บนฐานของอาชีพเกษตรกรรม และมีคุณภาพชีวิตที่ดีหรือสามารถยกระดับได้มากขึ้นในสถานะที่เป็นกระดูกสันหลังของชาติ

1.2 วัตถุประสงค์

1) เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างพื้นที่ดำเนินงานและโครงการ ในการศึกษาวิจัย และการพัฒนาข้อเสนอทางนโยบายแบบมีส่วนร่วม

2) เพื่อพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายการสนับสนุนกลไกราคาให้ชาวนาที่ผลิตแบบอินทรีย์ที่สอดคล้องกับการหนุนเสริมและพัฒนาศักยภาพชาวนาที่มีหนี้สินสู่ระบบเกษตรอินทรีย์และมีสุขภาวะที่ดีขึ้น

1.3 ระเบียบวิธีการศึกษา (Methodology)

1.3.1 แหล่งข้อมูลและวิธีการจัดเก็บ

1) ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data)

1.1) ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับกลไกราคาข้าวอินทรีย์ กลไกตลาดข้าวชาวนา กลไกราคา (ที่เหมาะสม) สำหรับเกษตรกรที่มีหนี้สิน ชาวนากับความเปลี่ยนแปลง แรงจูงใจทางการเงินเพื่อส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ในประเทศไทย นโยบายที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ

2) ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) ด้วยการจัดเก็บข้อมูลเพิ่มเติม ดังนี้

2.1) จัดวงสนทนากลุ่ม (Focus group discussion)

2.2) สัมภาษณ์ (In-depth interview) กลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับกลไกราคาข้าวอินทรีย์

1.3.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูล นำเสนอข้อมูลต่อผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล (Data Triangulation) และพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายการสนับสนุนกลไกราคาให้ชาวนาที่ผลิตแบบอินทรีย์

1.3.3 การจัดทำรายงาน

จัดทำรายงานข้อเสนอเชิงนโยบายการสนับสนุนกลไกราคาให้ชาวนาที่ผลิตแบบอินทรีย์ โดยเนื้อหา ดังนี้

บทที่ 1 บทนำ

บทที่ 2 ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 3 ระเบียบวิธีการศึกษา

บทที่ 4 ผลการศึกษา

บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

1.4 ระยะเวลาการดำเนินงาน

ระยะเวลาในการดำเนินงานรวมทั้งสิ้น 7 เดือน ตั้งแต่ 1 กันยายน 2565 ถึง 31 มีนาคม 2566

1.5 แผนการดำเนินงาน

ขั้นตอนการดำเนินงาน	ปี พ.ศ. 2565				ปี พ.ศ. 2566		
	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	มค.	กพ.	มีค.
1. ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง	←		→				
2. ประมวล สังเคราะห์องค์ความรู้ และนำเสนอในการประชุมหารือกับผู้เชี่ยวชาญ/ผู้ทรงคุณวุฒิด้านระบบเกษตรและกลไกราคา			←	→			
3. ลงพื้นที่กรณีศึกษา							
3.1 จัดวงสนทนากลุ่ม (Focus group discussion)			←	→			
3.2 สัมภาษณ์ (In-depth interview) กลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับกลไกราคาข้าวอินทรีย์			←	→			
4. วิเคราะห์ข้อมูล นำเสนอข้อมูลต่อผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล (Data Triangulation) และพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายการสนับสนุนกลไกราคาให้ชาวนาที่ผลิตแบบอินทรีย์					←	→	
5. จัดทำรายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 และรายงานฉบับสมบูรณ์		←	→				←

1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) สร้างการมีส่วนร่วมระหว่างพื้นที่ดำเนินงานและโครงการ ในการศึกษาวิจัย และการพัฒนาข้อเสนอทางนโยบายแบบมีส่วนร่วม
- 2) ได้ข้อเสนอเชิงนโยบายการสนับสนุนกลไกราคาให้ชาวนาที่ผลิตแบบอินทรีย์ที่สอดคล้องกับการหนุนเสริมและพัฒนาศักยภาพชาวนาที่มีหนี้สินสู่ระบบเกษตรอินทรีย์และมีสุขภาวะที่ดีขึ้น

1.7 ข้อจำกัดของการศึกษา

1. ชาวนากลุ่มเป้าหมายประสบปัญหาน้ำท่วม ทำให้ไม่สามารถเริ่มการผลิตได้ทันกับกรอบเวลาในการศึกษา ทำให้การเก็บข้อมูลปฐมภูมิของโครงการฯ ไม่สามารถดำเนินการได้ทันเวลาตามกรอบการศึกษา

2. ชาวนากลุ่มเป้าหมาย (ชาวนาที่มีหนี้สิน) เป็นกลุ่มที่เริ่มมีความสนใจอยากปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่เกษตรอินทรีย์ จึงอยู่ในขั้นของการเรียนรู้ ปรับแนวคิด และศึกษาความรู้และขั้นตอนการผลิต จึงยังไม่สามารถบันทึกข้อมูลเพื่อนำไปสู่การคำนวณต้นทุนการผลิต และกำหนดราคาได้ทัน

3. วิธีการคำนวณ “ต้นทุนการผลิต” เพื่อกำหนดราคาของชาวนา พบว่า ชาวนาคำนวณต้นทุนการผลิตโดยเน้นที่ “ต้นทุนผันแปร” เท่านั้น คือ ต้นทุนที่จ่ายออกไปจริงและจดบันทึกลงบัญชีไว้ซึ่งถือเป็นต้นทุนทางบัญชี แต่ในขณะเดียวกัน ยังมี “ต้นทุนทางเศรษฐศาสตร์” (ได้แก่ ค่าจ้างแรงงานครัวเรือน ค่าเช่าของตนเอง การนำค่าวัสดุปัจจัยการผลิตที่มีอายุการใช้งานเกินหนึ่งรอบระยะเวลาการผลิตมารวมเป็นต้นทุนการผลิตในรอบการผลิตเดียวทั้งหมด) ด้วยเหตุนี้ ต้นทุนทางเศรษฐศาสตร์จึงสูงกว่าต้นทุนทางบัญชี ซึ่งมีผลทำให้กำไรทางเศรษฐศาสตร์น้อยกว่ากำไรทางบัญชี

บทที่ 2

การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

การเกษตรส่วนใหญ่ของประเทศจะมีการปลูกข้าวเป็นพืชหลักและสามารถปลูกได้ทุกภาคทั่วประเทศ โดยมีพื้นที่ปลูกข้าวสำหรับปีการผลิต 2562 ผลผลิตรวม 32.06 ล้านตัน แบ่งเป็นข้าวนาปี 24.31 ล้านตัน ข้าวนาปรัง 7.75 ล้านตัน (สมาคมผู้ส่งออกข้าว, 2562) นอกจากนี้ข้าวยังเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีความสำคัญที่สามารถสร้างรายได้แก่ประเทศจากการส่งออกในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก โดยสถิติการส่งออกในปี พ.ศ.2562 มีการส่งออกข้าวปริมาณทั้งสิ้น 5,338,303.32 ตัน มูลค่ารวม 102,204.79 ล้านบาท เป็นการส่งออกข้าวหอมมะลิ 1,395,892.28 ตัน มูลค่ารวม 45,004.49 ล้านบาท คิดเป็น 44.03 % ของมูลค่าข้าว ที่ส่งออกในปี 2562 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2562)

ในประเทศไทยการผลิตข้าวอินทรีย์ แบ่งเป็น 2 ประเภทหลักดังนี้

(1) การผลิตข้าวอินทรีย์แบบพึ่งพาตนเอง โดยส่วนใหญ่เป็นการเกษตรแบบพื้นบ้าน ที่ไม่ได้มีการรับรองมาตรฐานจากหน่วยงานอิสระ เกษตรกรกลุ่มนี้ทำการผลิตเพื่อบริโภคในครอบครัวเป็นหลักและอาจมีผลผลิตส่วนเกินที่จำหน่ายในตลาดท้องถิ่น

(2) การผลิตข้าวอินทรีย์ที่มีการรับรองมาตรฐาน เกษตรกรในกลุ่มนี้มีการทำเกษตรอินทรีย์เพื่อมีผลผลิตเหลือสำหรับขาย โดยอาจจำหน่ายผลผลิตทั้งในระบบตลาดทั่วไปและการตลาดทางเลือก เกษตรกรกลุ่มนี้ขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะมีแรงจูงใจด้านเศรษฐกิจมาช่วยเสริมกับแนวคิดและเทคนิคการผลิต ประกอบกับการรับรองมาตรฐานข้าวเกษตรอินทรีย์ ผลผลิตจากเกษตรกรกลุ่มนี้จึงสามารถออกไปยังต่างประเทศได้ ผลผลิตเกือบทั้งหมดจะเป็นเกษตรกรรายย่อย ซึ่งเข้าร่วมโครงการที่เกี่ยวข้องกับข้าวอินทรีย์ที่ดำเนินการโดยภาคเอกชน ทั้งนี้เกษตรกรต้องจัดการการผลิตให้เป็นไปตามมาตรฐานข้าวอินทรีย์และมีการรับประกันการรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ

2.1 หลักการของการผลิตข้าวอินทรีย์

การผลิตข้าวอินทรีย์เป็นระบบการผลิตทางการเกษตรที่เน้นเรื่องของธรรมชาติเป็นสำคัญ ได้แก่ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ การรักษาสสมดุลธรรมชาติ และการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ เพื่อการผลิตอย่างยั่งยืน เป็นระบบการผลิตข้าวที่ไม่ใช้สารเคมีทางการเกษตรทุกชนิด เป็นต้นว่า ปุ๋ยเคมี สารควบคุมการเจริญเติบโต สารควบคุมและกำจัดวัชพืช สารป้องกันกำจัดโรค แมลง และสัตว์ศัตรูข้าว ตลอดจนสารเคมีที่ใช้รมเพื่อป้องกันกำจัดแมลงศัตรูข้าวในโรงเก็บ

เทคโนโลยีการผลิตข้าวอินทรีย์มีขั้นตอนการปฏิบัติเช่นเดียวกับการผลิตข้าวโดยทั่วไปจะแตกต่างกันตรงที่ต้องหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ในทุกขั้นตอนการผลิต โดยเริ่มตั้งแต่การเลือกพื้นที่ปลูก ควรจะเลือกพื้นที่ที่ไม่เคยมีการใช้สารเคมีมาก่อน ไม่ควรเลือกพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมีปริมาณมากติดต่อกันเป็นเวลานานเพราะจะมีการปนเปื้อนของสารเคมีสูง พื้นที่ที่เลือกปลูกควรมีความอุดมสมบูรณ์ของแร่ธาตุที่จำเป็น

ต่อการเจริญเติบโตของข้าวอย่างเพียงพอ มีแหล่งน้ำเพียงพอสำหรับการเพาะปลูก พันธุ์ข้าวที่ใช้ก็ควรเลือก พันธุ์ข้าวที่ทนต่อโรคและแมลงที่สำคัญ และสามารถให้ผลผลิตสูงแม้ในสภาพดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ เมล็ดพันธุ์ที่ใช้ต้องเลือกใช้เมล็ดที่ได้มาตรฐานการผลิตจากแปลงผลิตพันธุ์ข้าวที่ได้รับการดูแลอย่างดี มีการเตรียมดินให้เหมาะสมก่อนปลูก ส่วนการปลูกข้าวที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการผลิตข้าวอินทรีย์ คือ การปลูกข้าวแบบปักดำ เพราะการเตรียมดิน ทำเทือก การรักษาระดับน้ำขังในนาจะช่วยควบคุมวัชพืชได้ และการปลูกข้าวลงดินจะช่วยให้ข้าวสามารถแข่งขันกับวัชพืชได้ ส่วนการดูแลรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน ควรมีการดูแลอย่างสม่ำเสมอ โดยไม่เผาตอซัง ฟางข้าว และเศษวัสดุอินทรีย์ในแปลงนา เพราะเป็นการทำลายอินทรีย์วัตถุและจุลินทรีย์ในดิน เพิ่มอินทรีย์วัตถุให้กับดินโดยการปลูกพืชตระกูลถั่วในที่ว่างในพื้นที่นาตามความเหมาะสม ป้องกันการสูญเสียหน้าดินโดยการไถวัสดุคลุมดิน พืชคลุมดิน และควรมีการไถพรวนอย่างถูกวิธี ควรมีการวิเคราะห์ดินนาทุกปี ตรวจสอบเช็คความเป็นกรดต่างของดินให้อยู่ในช่วง 5.5 - 6.5 ซึ่งเป็นสภาวะที่เหมาะสมกับการเจริญเติบโตของข้าวมากที่สุด ถ้าจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยก็ให้หลีกเลี่ยงปุ๋ยเคมี แต่ให้ใช้ปุ๋ยอินทรีย์จากธรรมชาติแทน เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด เป็นต้น และการปลูกข้าวอินทรีย์นั้น ควรปลูกเพียงปีละครั้ง โดยเลือกช่วงเวลาที่เหมาะสมกับข้าวแต่ละพันธุ์ และปลูกพืชหมุนเวียนโดยเฉพาะพืชตระกูลถั่วก่อนและหลังการปลูกข้าว เพื่อเป็นการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน ทำให้การปลูกในปีต่อไปมีผลผลิตต่อไร่สูงสำหรับปัญหาเรื่องวัชพืชนั้นจะใช้วิธีการ เช่น การเตรียมดินที่เหมาะสมการใช้ระดับน้ำควบคุมวัชพืช การใช้วัสดุคลุมดิน การถอนด้วยมือ ส่วนปัญหาเรื่องโรค แมลง และสัตว์ศัตรูพืช ก็เช่นกันจะไม่มีการใช้สารเคมีใดๆ แต่จะใช้วิธีทางธรรมชาติ เช่น ใช้วิธีการโดยใช้แสงไฟล่อ ใช้กับดักไข่ยางเหนียว หรือใช้สารสกัดจากพืช เช่น สะเดา ข่า ตะไคร้หอม ใบแคฝรั่ง เป็นต้น หลังเก็บเกี่ยวควรลดความชื้นให้ต่ำกว่า 14 เปอร์เซ็นต์แล้วจัดเก็บรักษาด้วยวิธีจัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมปราศจากการใช้สารเคมี จะเห็นได้ว่าการผลิตข้าวอินทรีย์นี้ทุกขั้นตอนจะลดการใช้สารเคมี นอกจากจะทำให้ได้ผลผลิตข้าวที่มีคุณภาพสูงและปลอดภัยจากสารพิษแล้วยังเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและเป็นการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนอีกด้วย

ระบบการตรวจสอบข้าวอินทรีย์

เพื่อให้ระบบการผลิตข้าวอินทรีย์ถูกต้องตามหลักการเกษตรอินทรีย์และได้ผลผลิตที่มีคุณภาพดี ปลอดภัยจากสารพิษ จำเป็นต้องมีระบบการตรวจสอบที่ชัดเจน มีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับหลักการของการเกษตรอินทรีย์ โดยแบ่งเป็น 2 ขั้นตอนสำคัญ คือ 1) การตรวจสอบขั้นตอนการผลิตในไร่นา มีวัตถุประสงค์เพื่อกำกับดูแลให้วิธีการผลิตข้าวอินทรีย์เป็นไปอย่างถูกต้อง ตามหลักการเกษตรอินทรีย์ คือ หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ทุกชนิดแต่สามารถใช้สารจากธรรมชาติแทนได้ เป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและพัฒนาการเกษตรที่ยั่งยืน 2) การตรวจรับรองคุณภาพผลผลิตในห้องปฏิบัติการ เพื่อให้แน่ใจว่าผลผลิตที่ได้จากการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์มีคุณภาพดี ปลอดภัยจากสารพิษ สอดคล้องกับมาตรฐาน

ที่กำหนดโดย FAO/WHO ในระบบสากลนั้นผลิตผลเกษตรอินทรีย์จะต้องผ่านการตรวจสอบทั้งขั้นตอนการ

ผลิตและรับรองคุณภาพผลผลิตจากหน่วยงานตรวจสอบมาตรฐานของประเทศ ซึ่งเป็นสมาชิกสหพันธ์เคลื่อนไหวเกี่ยวกับการเกษตรอินทรีย์ระหว่างประเทศ (International Federation of Organic Agriculture Movement-IFOAM)

ตลาดและราคาข้าวอินทรีย์

ข้าวอินทรีย์ที่ผลิตได้ส่วนใหญ่จะส่งไปจำหน่ายยังตลาดต่างประเทศโดยเฉพาะประเทศแถบยุโรป ส่วนที่เหลือจะวางจำหน่ายภายในประเทศ ราคาข้าวเปลือกอินทรีย์ที่เกษตรกรได้รับจะสูงกว่าราคาข้าวเปลือกโดยทั่วไปประมาณร้อยละ 10 แต่ในส่วนที่เป็นข้าวสารบรรจุวางจำหน่ายในประเทศไทยมีราคาสูงกว่าข้าวสารทั่วไปประมาณร้อยละ 20 สำหรับในตลาดต่างประเทศข้าวขาวดอกมะลิ 105 อินทรีย์ จะมีราคาใกล้เคียงกับข้าวพันธุ์บาสมาดิ

2.2 การเปลี่ยนแปลงภายในประเทศและของโลกที่ส่งผลกระทบต่อข้าวอินทรีย์ไทย

1. ปัจจัยสนับสนุนต่อการผลิตข้าวอินทรีย์ของไทย

(1) ประเทศไทยสามารถผลิตข้าวได้หลากหลายชนิด คุณภาพดี

ทุกชั้นคุณภาพที่สำคัญ ประเทศไทยสามารถผลิตข้าวพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 และพันธุ์ กข15 ซึ่งจัดเป็นข้าวที่มีคุณสมบัติโดดเด่นในด้านกลิ่นหอม เมล็ดเรียวยาว ข้าวสารใส นุ่ม รสชาติอร่อย เป็นที่ยอมรับของตลาดโลกมายาวนาน เนื่องจากประเทศไทยมีสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศที่เอื้ออำนวยต่อการปลูกข้าว และยังมีพื้นที่ที่มีศักยภาพในการฟื้นฟูเพื่อผลิตข้าวอินทรีย์ได้ อีกทั้งยังมีสารอินทรีย์ สารชีวมวลสำหรับใช้เพิ่มปัจจัยการผลิตอย่างเพียงพอตลอดปี เช่น เศษพืชจากไม้ยืนต้น พืชไร่และมูลสัตว์ต่างๆ สามารถนำไปทำปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยอินทรีย์ได้

(2) เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหันมาปรับเปลี่ยนปลูกข้าวอินทรีย์มากขึ้น

โดยในระยะ 5 ปีที่ผ่านมาตั้งแต่ปี 2557 เกษตรกรปรับเปลี่ยนมาปลูกข้าวอินทรีย์มากขึ้นเพื่อขายในตลาดเฉพาะกลุ่มผู้บริโภค (Niche Market) เนื่องจากราคาข้าวตกต่ำ สาเหตุจากการยกเลิกนโยบายประกันราคาข้าวต้นปี 2557 ประกอบกับประเทศไทยมีปริมาณสต็อกข้าวสารปลายปีสูงถึง 8.403 ล้านตัน ข้าวสารส่วนปลายปีการผลิต 2562/63 ประเทศไทยมีสต็อกข้าวสารปลายปี 4.249 ล้านตันข้าวสาร คิดเป็นร้อยละ 2.43 ของปริมาณสตอกปลายปี ข้าวโลก7 อีกทั้งเมื่อเปรียบเทียบผลผลิตเฉลี่ยข้าวไทยกับอาเซียนปีการผลิต 2559/60 ปรากฏว่าประเทศเวียดนามมีผลผลิตข้าวเฉลี่ยสูงสุดที่ 909 กิโลกรัม/ไร่ อันดับที่สองได้แก่ประเทศอินโดนีเซีย ผลผลิตเฉลี่ยที่ 765 กิโลกรัม/ไร่ อันดับที่สามได้แก่ประเทศมาเลเซีย ผลผลิตเฉลี่ยที่ 645 กิโลกรัม/ไร่ อันดับสี่ได้แก่ประเทศฟิลิปปินส์ ผลผลิตเฉลี่ย 629 กิโลกรัม/ไร่ อันดับที่ทำได้แก่ประเทศลาว ผลผลิตเฉลี่ย

ที่ 510 กิโลกรัม/ไร่ ส่วนประเทศไทยอันดับที่หก ผลผลิตเฉลี่ย 454 กิโลกรัม/ไร่ ส่วนอินเดียอันดับที่เจ็ดมีผลผลิตเฉลี่ยที่ 450 กิโลกรัม/ไร่และลำดับที่แปดได้แก่ประเทศเมียนมาและกัมพูชามีผลผลิตเฉลี่ยที่ 402 กิโลกรัม/ไร่ เกษตรกรจึงเปลี่ยนมาผลิตข้าวคุณภาพเพื่อจำหน่ายได้ราคาสูงขึ้น¹

(3) พื้นที่การผลิตเกษตรอินทรีย์ของประเทศไทยยังน้อยมีโอกาสขยายการผลิต

จากข้อมูลของสถาบันวิจัยเกษตรกรรมอินทรีย์ (The Research Institute of Organic Agriculture - FiBL) และสหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (International Federation of Organic Agriculture Movements หรือ IFOAM) ปี 2560 พบว่า พื้นที่เกษตรอินทรีย์ของโลกมีจำนวน 361.25 ล้านไร่ โดยพื้นที่ผลิตสินค้าส่วนใหญ่อยู่บริเวณโอเชียเนีย (Oceania) (ออสเตรเลียและหมู่เกาะใกล้เคียง) มีพื้นที่ผลิตเกษตรอินทรีย์ 23% ลาตินอเมริกา 12% เอเชีย 9% อเมริกาเหนือ 6% และแอฟริกา 3% ซึ่งผลผลิตเกษตรอินทรีย์ในตลาดโลกสร้างมูลค่าประมาณ 2.8 ล้านล้านบาท สำหรับประเทศไทยมีพื้นที่ผลิตเกษตรอินทรีย์อยู่ลำดับ 7 ของเอเชียและมีการขยายพื้นที่ผลิตเกษตรอินทรีย์อย่างต่อเนื่อง จากพื้นที่ผลิตเกษตรอินทรีย์ปี 2543 มีจำนวน 10,524 ไร่ และเพิ่มขึ้นเรื่อยมาจนปี 2560 มีพื้นที่ผลิตเกษตรอินทรีย์ 570,409 ไร่ (เพิ่มขึ้นร้อยละ 16 ต่อปี) โดยส่วนใหญ่เป็นการผลิตข้าวอินทรีย์ร้อยละ 59 พืชไร่ร้อยละ 15 และผัก/ผลไม้ผสมผสานร้อยละ 13 ซึ่งสามารถสร้างมูลค่าจากการส่งออกสินค้าเกษตรอินทรีย์ได้ 1,817 ล้านบาทต่อไป

อย่างไรก็ตามแม้พื้นที่ผลิตข้าวอินทรีย์จะมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น แต่เมื่อเทียบกับพื้นที่เกษตรทั้งหมดของประเทศไทย ยังคงเป็นส่วนที่น้อยมากเพียงร้อยละ 0.41 เท่านั้น เนื่องจากการทำเกษตรอินทรีย์ต้องใช้ระยะเวลาในการปรับเปลี่ยนจึงจะได้รับการรับรองมาตรฐาน การสร้างความรู้ความเข้าใจด้านเกษตรอินทรีย์ให้แก่เกษตรกร การสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรหันมาทำเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งอุปสรรคจากสภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อม และภัยพิบัติต่างๆ ล้วนส่งผลให้เกษตรกรยังคงตัดสินใจผลิตสินค้าแบบทั่วไป

(4) ตลาดต่างประเทศต้องการข้าวอินทรีย์คุณภาพมาตรฐาน

เนื่องจากผู้บริโภคมีความต้องการบริโภคข้าวในสายพันธุ์ที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งข้าวเมล็ดสั้น ข้าวเมล็ดยาว ข้าวบาสมาดิ ข้าวเหนียวและข้าวหอมมะลิ เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้าวไม่ขัดสีหรือข้าวกล้องและข้าวสีต่างๆ ที่ส่วนใหญ่เป็นข้าวพื้นเมือง เช่น ข้าวไรซ์เบอร์รี่ ข้าวสีนิล ข้าวสังข์หยด ข้าวมันปู ข้าวกำลิมผิว ข้าวสินเหล็ก ข้าวหอมนิล ข้าวมะลิแดง ทับทิมชุมแพ เป็นต้น ซึ่งตลาดของข้าวอินทรีย์จะอยู่ในกลุ่มของข้าวชนิดพิเศษสำหรับตลาดเฉพาะ (Niche Markets) ที่ประกอบด้วยข้าวอินทรีย์และข้าวประจำท้องถิ่นที่ได้รับการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications : GI) ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์กรมการข้าว พ.ศ. 2558-2562 ที่ตั้งเป้าหมายให้ไทยและอาเซียนเป็นผู้นำทางด้านคุณภาพและมาตรฐานข้าวรวมถึง

¹ ดร.อภิชาติ พงษ์ศรีหตุลชัย-ข้าวโลก ข้าวไทย ขาวนาไทย และการผลิตข้าวที่ยั่งยืน World Rice, Thai Rice, Thai Rice Farmers and Sustainable Rice Cultivation เอกสารประกอบการฝึกอบรม Smart Officers โครงการ Thai Rice NAMA วันที่ 24 ตุลาคม 2562.

ผลิตภัณฑ์อื่นๆ ที่ทำจากข้าวของโลก โดยจะส่งเสริมตลาดสำหรับข้าวคุณภาพสูง (Premium) และสนับสนุน การตลาดและการผลิตสินค้าข้าวเพื่อตลาดเฉพาะ (Niche. Markets) เพื่อสามารถจำหน่ายให้ผู้บริโภคทั้งตลาด ภายในประเทศและต่างประเทศ โดยที่ตลาดหลักของข้าวอินทรีย์ไทยส่วนใหญ่อยู่ในแถบยุโรป และเป็นตลาดที่มีแนวโน้มว่าจะมีความต้องการข้าวอินทรีย์เพิ่มมากขึ้นถึงร้อยละ 15-20 ต่อปี รองลงมา คือ ตลาด สหรัฐอเมริกา ในขณะที่ตลาดในภูมิภาคเอเชียก็เป็นตลาดส่งออกที่มีศักยภาพ ได้แก่ ญี่ปุ่น จีน ฮองกง และ สิงคโปร์

จากข้อมูลของกรมการค้าต่างประเทศปี 2556 ไทยมีการส่งออกข้าวอินทรีย์ประมาณ 7,400 ตัน เพิ่มขึ้นจากปี 2555 ที่มีการส่งออก 6,100-6,900 ตัน ซึ่งข้าวอินทรีย์ที่จะจำหน่ายในต่างประเทศจะต้องผ่านการตรวจรับรองมาตรฐานสินค้าเกษตรอินทรีย์ของโครงการมาตรฐานอาหารระหว่างประเทศ (Codex Alimentarius Commission. หรือ CAC) ที่กำหนดโดยองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization of the United Nations หรือ FAO) และองค์การอนามัยโลก (World Health Organization หรือ WHO)

(5) ประเทศไทยมีความพร้อมด้านการตรวจรับรองข้าวอินทรีย์ โดยมีหน่วยงานตรวจรับรองข้าวอินทรีย์ ได้แก่

(1) สถาบันพืชอินทรีย์ กรมวิชาการเกษตร ซึ่งเป็นหน่วยงานของรับออกใบรับรองการผลิตพืชอินทรีย์

(2) สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท.) ซึ่งเป็นหน่วยงานเอกชนผู้ออกใบรับรองเกษตรอินทรีย์ที่ได้ยื่นขอขึ้นบัญชีรายชื่อประเทศที่ 3 ที่มีศักยภาพในการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่เท่าเทียมกับสหภาพยุโรป

(3) หน่วยงานตรวจสอบรับรองของต่างประเทศ (Certified Body) ที่ทำหน้าที่ตรวจสอบและออกใบรับรองสินค้าเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย เพื่อให้เป็นไปตามมาตรฐานของหน่วยงานต่างประเทศ เช่น IFOAM USDA Organic BIO AgriCert และ ECO Cert. เป็นต้น

นอกจากนี้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มีประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เรื่อง กำหนดมาตรฐานสินค้าเกษตร มกษ. 9000 เล่ม 1-2552 การผลิต แปรรูป แสดงฉลากและจำหน่ายผลิตผลและผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ รวมทั้งได้มีประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เรื่อง กำหนดมาตรฐานสินค้าเกษตร มกษ. 9000 เล่ม 4-2553 เล่ม 4 : ข้าวอินทรีย์ เพื่อยกระดับการผลิตข้าวอินทรีย์และผลิตภัณฑ์ของประเทศ ไทยให้มีมาตรฐาน

ทั้งนี้ คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้ขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ช่วงปี 2560-2562 มีการร่วมมือกับหน่วยงานกระทรวงมหาดไทย กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาองค์กรภาคเอกชน และภาคี

เครือข่ายประชาสังคมที่เกี่ยวข้องกับเกษตรอินทรีย์ สนับสนุนแนวทางการรับรองมาตรฐานสินค้าเกษตรอินทรีย์ตามเป้าหมายตลาดที่มุ่งจำหน่าย ได้แก่

1) มาตรฐานสินค้าเกษตรอินทรีย์ของชุมชน เป็นมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่กำหนดขึ้นเอง และให้การรับรองกันเองโดยชุมชน เช่น มาตรฐานเกษตรอินทรีย์สุรินทร์ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์วิถีโยโสธร มาตรฐานเกษตรอินทรีย์วิถีไทย (Earth Safe) มาตรฐานเกษตรอินทรีย์แบบมีส่วนร่วม (PGS) เป็นต้น เน้นขายในตลาดท้องถิ่น เช่น โรงพยาบาล โรงเรียน โรงแรม และห้างสรรพสินค้า

2) มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ประเทศไทย ได้แก่ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (มกษ. 9000) เน้นขายตลาดในประเทศที่อยู่นอกพื้นที่

3) มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ต่างประเทศ/สากล เช่น มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ EU USDA IFOAM JAS เป็นต้น เน้นขายตลาดต่างประเทศ

นอกจากนี้ระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม.(PGS). เป็นเครื่องมือที่นำมาใช้ในการช่วยส่งเสริมทิศทางให้เกษตรกรเข้าสู่กระบวนการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์และเชื่อมโยงไปสู่ระดับมาตรฐานสากลได้

(6) กระแสความต้องการอาหารปลอดภัยและมีโภชนาการสูงเพื่อสุขภาพมีแนวโน้มขยายตัวเพิ่มขึ้น

ซึ่งปัจจุบันประชากรของโลกหันมาให้ความสนใจและห่วงใยสุขภาพมากขึ้น โดยเฉพาะอาหารที่ปลอดภัยในส่วนของข้าว ได้แก่ ข้าวอินทรีย์ ข้าวสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (GI) รวมทั้งความต้องการบริโภคข้าวที่มีโภชนาการสูงเพื่อสุขภาพ เช่น ข้าว สังกะหยด ข้าวกำลังผิว ข้าวดัชนีน้ำตาลต่ำ กข43 แนวโน้มทิศทางการพัฒนาด้านการเกษตรทั่วโลกมุ่งไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนมากขึ้น โดยเปลี่ยนแปลงจากปัจจุบันซึ่งทำการผลิตและการบริโภคที่ก่อให้เกิดมลพิษต่อแหล่งน้ำ ดิน ก๊าซเรือนกระจก ใช้ทรัพยากรธรรมชาติสิ้นเปลือง ดินเสื่อมสภาพนาพื้นที่ดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตรไปใช้ประโยชน์ผิดประเภทจึงเป็นโอกาสของประเทศไทยในการขยายตลาดทั้งในประเทศและต่างประเทศให้มากขึ้น

(7) ราคาปุ๋ยและสารเคมีเกษตรมีแนวโน้มสูงขึ้น

ทำให้ต้นทุนการผลิตข้าวที่ใช้สารเคมีสูงขึ้น ในขณะที่ราคาขายตกต่ำ ส่งผลต่อการตัดสินใจที่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตมาสู่เกษตรธรรมชาติมากขึ้น

(8) ภาครัฐมีนโยบายและยุทธศาสตร์สนับสนุนเกษตรอินทรีย์ของไทยต่อเนื่อง

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้จัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ พ.ศ. 2556-2559 (ฉบับแรก) ต่อมาคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ พ.ศ. 2560-2564 เมื่อวันที่ 11 เมษายน 2560 โดยกำหนดวิสัยทัศน์ “ประเทศไทยเป็นผู้นำในระดับภูมิภาคด้านการผลิต การบริโภค การค้าสินค้าและการบริการเกษตรอินทรีย์ ที่มีความยั่งยืน และเป็นที่ยอมรับในระดับสากล”

เป้าหมาย

- 1) พื้นที่เกษตรอินทรีย์ไม่น้อยกว่า 600,000 ไร่ ภายในปี 2564
- 2) เพิ่มจำนวนเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์ไม่น้อยกว่า 30,000 ราย ภายในปี 2564
- 3) เพิ่มสัดส่วนตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ในประเทศต่อตลาดส่งออกโดยให้มีสัดส่วนตลาดในประเทศร้อยละ 40 ต่อตลาดส่งออกร้อยละ 60
- 4) ยกระดับกลุ่มเกษตรอินทรีย์วิถีพื้นบ้านเพิ่มขึ้น

ประเด็นยุทธศาสตร์ ประกอบด้วย 4 ยุทธศาสตร์ ได้แก่

ยุทธศาสตร์ที่ 1 ส่งเสริมการวิจัย การสร้างและเผยแพร่องค์ความรู้และนวัตกรรมเกษตรอินทรีย์

ยุทธศาสตร์ที่ 2 พัฒนาการผลิตสินค้าและบริการเกษตรอินทรีย์

ยุทธศาสตร์ที่ 3 พัฒนาการตลาดสินค้าและบริการและการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

ยุทธศาสตร์ที่ 4 การขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์

การที่ภาครัฐมีการจัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี 2556 เป็นต้นมา ส่งผลให้หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การแปรรูป และการตลาดร่วมมือดำเนินการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ โดยเฉพาะกรมการข้าวดำเนินโครงการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ขยายตัวอย่างรวดเร็ว

(9) โอกาสทางการตลาดของข้าวอินทรีย์ไทย

จากการสำรวจข้อมูลตลาดข้าวอินทรีย์ สศก. โดยสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรที่ 1 - 12 ได้บูรณาการร่วมกัน พบว่า ปีเพาะปลูก 2559/2560 มีการผลิตข้าวอินทรีย์มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ประเทศไทย (Organic Thailand) ทั้งหมด 28,091 ตัน โดยจำหน่ายในประเทศร้อยละ 63 ส่งออกร้อยละ 37 ซึ่งวิถีตลาดข้าวอินทรีย์ไทย เริ่มจากการจำหน่ายข้าวเปลือกให้แก่ผู้รวบรวมในพื้นที่คิดเป็นร้อยละ 67 จำหน่ายไปที่โรงสี โดยตรงคิดเป็นร้อยละ 32 ส่วนร้อยละ 1 จำหน่ายเป็นเมล็ดพันธุ์ให้กับศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว ซึ่งผลผลิตข้าวส่วนใหญ่มาจากภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นหลัก สายพันธุ์ข้าวในตลาด ได้แก่ ข้าวหอมมะลิ105 ข้าวหอมมะลิแดง ข้าวไรซ์เบอร์รี่ ข้าวหอมนิล และข้าวเหนียว กข6 เกษตรกรส่วนใหญ่จำหน่ายในตลาดสมาชิกเฉพาะสินค้าเกษตรอินทรีย์ อาทิ สหกรณ์การเกษตรอินทรีย์ เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน และสหกรณ์การเกษตรเพื่อการตลาดลูกค้า ธ.ก.ส. (สกต.) โดยเกษตรกรต้องเป็นสมาชิกและจะได้รับการส่งเสริมการผลิตภายใต้กระบวนการผลิตข้าวตามมาตรฐานการรับรองเกษตรอินทรีย์

หากมองถึงตลาดค้าส่งในประเทศสามารถจำหน่ายข้าวอินทรีย์ได้เป็นประจําและมีปริมาณต่อครั้งค่อนข้างมาก ลูกค้าส่วนใหญ่เป็นบุคลากรของหน่วยงานภาครัฐ โรงเรียน โรงพยาบาลภาคเอกชน และประชาชนทั่วไป รวมถึงการรับจ้างผลิตสินค้าในแบรนด์ของลูกค้าเอง ในขณะที่ตลาดต่างประเทศของข้าว

อินทรี ได้แก่ สวิสเซอร์แลนด์ อเมริกา รัสเซีย สิงคโปร์ ฮองกง ยุโรป ญี่ปุ่น ภายใต้มาตรฐาน IFOAM, EU, NOP และ JAS²

2. ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อข้าวอินทรีย์ของไทย

(1) อุปสรรคในระยะเปลี่ยนผ่าน (Conversion period)

ในช่วงเริ่มต้นของการทำเกษตรอินทรีย์ (2 -3 ปีแรก) เกษตรกรอาจได้ปริมาณผลผลิตอินทรีย์ต่อพื้นที่ค่อนข้างต่ำ ส่งผลให้เกษตรกรอาจขาดแคลนเงินทุนหมุนเวียนที่จำเป็นต่อการทำเกษตร

(2) ต้นทุนการผลิตที่สูง

การทำเกษตรอินทรีย์จำเป็นต้องอาศัยแรงงานมากกว่าเกษตรเคมี (ADB, 2006) เนื่องจากเกษตรกรต้องกำจัดศัตรูพืชแทนการใช้สารเคมี นอกจากนี้เกษตรกรอินทรีย์ในประเทศไทยมักมีขนาดเล็ก และพื้นที่เกษตรมักอยู่อย่างกระจัดกระจาย ทำให้มีต้นทุนในการเก็บเกี่ยว และขนส่งผลผลิตค่อนข้างสูง

(3) กระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ยังมีความยุ่งยากซับซ้อน

ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ สารชีวภัณฑ์ ต้องใช้เวลาขั้นตอนดำเนินการ ก่อนจะนำไปใช้ในนาข้าว รวมทั้งการบริหารจัดการพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ยังมีต้นทุนสูง 13 เนื่องจากสารจุลินทรีย์และสารสกัดจากพืชที่เรียกรวมๆ ว่า “สารชีวภัณฑ์” เป็นสารสกัดที่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นโทษต่อสิ่งแวดล้อม ปัจจุบันมีการใช้สารชีวภัณฑ์ไม่มาก เมื่อเปรียบเทียบกับการใช้สารเคมี สาเหตุสำคัญ คือ สารสกัดพืชบางชนิดอยู่ภายใต้พระราชบัญญัติวัตถุอันตราย พ.ศ. 2535 เป็นสารที่ต้องขึ้นทะเบียนจึงจะจัดจำหน่ายได้ จัดเป็นวัตถุอันตรายประเภทที่ 2 ซึ่งมีขั้นตอนต้องประเมินข้อมูลพิษวิทยา การนำตัวอย่างไปวิเคราะห์คุณภาพผลิตภัณฑ์ ปัจจุบันมีสารชีวภัณฑ์ที่ขึ้นทะเบียนจากกรมวิชาการเกษตรแล้ว 73 ทะเบียน ในส่วนของปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ หากจะผลิตเพื่อจำหน่ายก็ต้องขึ้นทะเบียนตามพระราชบัญญัติปุ๋ย พ.ศ. 2518 แก้ไขเพิ่มเติม โดยพระราชบัญญัติปุ๋ย (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2550 ดังนั้นผลิตภัณฑ์สารชีวภัณฑ์และปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ จึงไม่วางขายแพร่หลายในตลาดทั่วไป เมื่อเปรียบเทียบกับสารเคมีเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ จึงต้องจัดหาและผลิตปัจจัยการผลิตเอง ซึ่งยุ่งยาก เช่น การผลิตปุ๋ยอินทรีย์ปุ๋ยชีวภาพ สารชีวภัณฑ์ ต้องใช้เวลาและขั้นตอนดำเนินการก่อนจะนำไปใช้ในนาข้าวได้ นอกจากนี้เกษตรกรที่ทำเกษตรเคมีอยู่เดิม หากต้องการทำเกษตรอินทรีย์ต้องใช้ระยะเวลาปรับเปลี่ยนนานพอควร

² ข่าวสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ข่าวที่ 132/2561 - ทิศทางตลาดข้าวอินทรีย์ไทยสดใสตอบรับไลฟ์สไตล์ผู้บริโภค สุขภาพที่เพิ่มขึ้น วันที่ 3 ธันวาคม 2561.

(4) ปัญหาการยกระดับสินค้าเกษตรอินทรีย์ของไทยให้เป็นไปตามมาตรฐานสากล

ประเทศไทยยังคงขาดองค์กรที่มีเอกภาพ ซึ่งให้การรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ที่เชื่อถือได้ (Certified Body) ในระดับโลก ดังนั้นหากไทยไม่มีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับจะทำให้ส่งผลกระทบต่อการค้าขายสินค้าเกษตรอินทรีย์ในตลาดต่างประเทศ ทั้งนี้ปัจจุบันยังคงมีความแตกต่างกันของมาตรฐานสินค้าเกษตรอินทรีย์ในแต่ละประเทศ ทั้งมาตรฐานการผลิต การตรวจสอบสินค้า และมาตรฐานการติดฉลากผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์

ดังนั้นจึงมีความพยายามสร้างมาตรฐานสินค้าเกษตรอินทรีย์ให้เป็นระบบเดียวกันและมีความเป็นสากลมากขึ้น โดยสหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (IFOAM) ซึ่งเป็นองค์กรที่รับรองระบบงาน (Accreditation) สร้างระบบตรวจสอบย้อนกลับ (Traceability) เพื่อให้สินค้าเกษตรอินทรีย์มีมาตรฐานเดียวกันทั่วโลก ในช่วงปี 2560-61 มีกระแสการเติบโตของระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม พีจีเอส (Participatory Guarantee Systems - PGS) ในวงการผู้ผลิตและผู้ประกอบการเกษตรอินทรีย์ไทย โดยเฉพาะเมื่อแผนยุทธศาสตร์พัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติของรัฐบาลได้รับการยอมรับและสนับสนุนระบบพีจีเอสนี้ หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนได้จัดทำโครงการสนับสนุนพีจีเอสจำนวนมาก แต่ด้วยข้อจำกัดของความเข้าใจและประสบการณ์ทำให้เกษตรอินทรีย์พีจีเอสยังขยายตัวได้ช้า ทำให้หน่วยงานต่างๆ ได้รวมตัวกันจัดตั้งสหพันธ์เกษตรอินทรีย์ไทยพีจีเอสขึ้นในช่วงปลายปี 2560 เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และบทเรียน ตลอดจนร่วมกันผลักดันให้เกิดการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์พีจีเอสให้กว้างขวางมากขึ้นและต่อมาปี 2561 ทางสหพันธ์ได้ลงนามในบันทึกข้อตกลงความร่วมมือกับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เพื่อร่วมกันขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์พีจีเอสในระดับประเทศด้วย

แม้รัฐบาลไทยจะพัฒนามาตรฐาน “Organic Thailand” แต่มาตรฐานดังกล่าวยังไม่ได้การยอมรับจากประเทศผู้นำเข้าสินค้าเกษตรอินทรีย์ ทำให้เกษตรกรต้องผ่านกระบวนการตรวจรับรองมาตรฐานสากล ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูง นอกจากนี้ เกษตรกรมองว่าเงื่อนไขในการขอรับรองนั้นเข้มงวดเกินไป และบางครั้งไม่สามารถทำได้ในเชิงปฏิบัติ (ADBI, 2006; Bello.W.B, 2008)

(5) ข้อจำกัดในการขยายปริมาณการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์

การทำเกษตรอินทรีย์มีข้อจำกัดในการผลิต ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อยยังไม่สามารถผลิตในระดับเกษตรกรขนาดใหญ่ได้ทำให้มีต้นทุนการผลิตเฉลี่ยสูงและให้ผลผลิตต่อไร่ต่ำกว่าการเพาะปลูกโดยวิธีปกติที่มีการใช้สารเคมี เนื่องจากผลผลิตมีแนวโน้มจะเสียหายได้ง่ายกว่า อีกทั้งการเพาะปลูกเกษตรอินทรีย์ต้องดูแลเอาใจใส่และต้องใช้แรงงานในการดูแลมาก ทำให้ปริมาณสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่ออกสู่ตลาดน้อย ทำให้ผู้บริโภคจำกัดเฉพาะกลุ่ม ขณะที่เกษตรกรยังมีการผลิตอาหารอินทรีย์เพียงไม่กี่ชนิด และสินค้าเกษตรอินทรีย์มีข้อจำกัดเนื่องจากสินค้า

เกษตรอินทรีย์มีราคาสูงกว่าสินค้าเกษตรโดยทั่วไปร้อยละ 20-30 ทำให้ตลาดยังคงจำกัดเฉพาะกลุ่มผู้มีกำลังซื้อค่อนข้างสูง

(6) การแปรรูปข้าวอินทรีย์เป็นผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายและเพิ่มมูลค่ายังมีน้อย

ปัจจุบันมีผู้สนใจบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพเพิ่มขึ้นมาก ส่งผลให้การบริโภคข้าวอินทรีย์และสินค้าอินทรีย์ที่มีในประเทศและต่างประเทศมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเช่นกัน อย่างไรก็ตามพบว่าตลาดส่งออกของไทยยังส่งออกในรูปแบบข้าวสารเท่านั้น การแปรรูปส่วนใหญ่จะเป็นรูปแบบข้าวสาร ส่วนการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ที่ยังมีไม่มากนัก เนื่องจากมีต้นทุนจำกัด โดยส่วนใหญ่ได้แก่ เครื่องสำอาง เครื่องดื่มสำเร็จรูป ขนมซีเรียล และอาหารเสริมสุขภาพ ประกอบกับการแปรรูปข้าวอินทรีย์ให้ได้มาตรฐานต้องแปรรูปจากโรงสีข้าวที่ได้รับรองมาตรฐาน GMP ซึ่งผู้ประกอบการโรงสีข้าวเอกชนต้องปรับปรุงกระบวนการแปรรูปข้าวให้เป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนด เช่น ปรับปรุงอาคาร โกดัง ลานเก็บข้าวเปลือก เป็นสัดส่วนแยกออกจากข้าวเปลือกทั่วไปและก่อนทำการสีข้าวต้องทำความสะอาดเครื่องจักรไม่ให้มีข้าวอื่นตกค้างอยู่ในเครื่องจักร หลังจากสีข้าวเปลือกเป็นข้าวสารแล้วก็ต้องบรรจุถุงแยกการจัดเก็บให้ชัดเจน นอกจากนี้ต้องดูแลควบคุมความสะอาด ป้องกันศัตรูข้าว เช่น นก หนู เข้ามาในโรงสีข้าว เพื่อให้ได้รับการรับรองมาตรฐานโรงงานแปรรูปข้าว (Good Manufacturing Practice : GMP) ซึ่งกระบวนการแปรรูปข้าวดังกล่าวข้างต้น เพิ่มค่าใช้จ่ายในการลงทุนของผู้ประกอบการ ดังนั้นจึงมีโรงสีเอกชนได้รับการรับรอง GMP เพื่อสีแปรรูปข้าวอินทรีย์จำนวนน้อย โรงสีข้าวทั่วไปที่ไม่ได้รับมาตรฐาน GMP โรงสีข้าวอินทรีย์ จึงรับซื้อข้าวอินทรีย์จากเกษตรกรในราคาต่ำเช่นเดียวกับข้าวทั่วไป กรณีเกษตรกรรายย่อยรวมตัวเป็นกลุ่มการผลิตและดำเนินการถึงขั้นจัดตั้งโรงสีแปรรูปข้าวอินทรีย์ก็ยังมีจำนวนน้อย ส่วนใหญ่ดำเนินการได้เนื่องจากมีผู้รับซื้อจากต่างประเทศแฉ่งชนิด ปริมาณข้าว พร้อมประสานส่งผู้แทนของผู้รับซื้อจากต่างประเทศให้คำแนะนำการผลิตและแปรรูปตามมาตรฐานสากล เช่น IFOAM ส่วนกลุ่มผู้ผลิตและแปรรูปข้าวส่วนใหญ่ยังประสบปัญหาความต้องการของตลาดในประเทศและต่างประเทศที่ไม่แน่นอนขาดเงินทุน เครื่องจักรอุปกรณ์ และเทคโนโลยีการจัดตั้งโรงสีข้าวดำเนินการแปรรูป

(7) ปัญหาการขาดองค์ความรู้ (Knowledge) ของเกษตรกรและผู้บริโภค

เนื่องด้วยกลุ่มชาวนาอินทรีย์ส่วนใหญ่ยังใช้ราคาเป็นแรงจูงใจ เพราะฉะนั้นตราบใดที่เอาราคาเป็นตัวนำก็ย่อมสวนทางกับการพยายามผลักดันให้เกิดจิตสำนึกเรื่องระบบอินทรีย์ โดยวิถีของชาวนาจริงๆ คล้ายดังในอดีตซึ่งเน้นวิถีปฏิบัติการทำงานที่เรียบง่าย ทาเพื่อบริโภคและเอาใจใส่ต่อสิ่งแวดล้อม อีกทั้งเกษตรกรบางส่วนขาดความรู้ ความเข้าใจการผลิตให้ได้มาตรฐาน ขาดองค์ความรู้ในการแปรรูป และพัฒนาบรรจุภัณฑ์ รวมทั้งองค์ความรู้ด้านการตลาด E-Commerce ข้าวอินทรีย์ ส่วนผู้บริโภคมีผลการศึกษาระดับการรับรู้และความเข้าใจของผู้บริโภค ผู้บริโภคในประเทศไทยส่วนใหญ่เคยได้ยินเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ (92% ที่สุ่มสัมภาษณ์ทั่วประเทศ) แต่ผู้บริโภคส่วนใหญ่มีความเข้าใจเกษตรอินทรีย์อย่างไม่ถูกต้อง (ผู้บริโภคในเขตกรุงเทพและปริมณฑล เพียง 10.9% และผู้บริโภคทั่วประเทศเพียง 6.51% ที่เข้าใจเกษตรอินทรีย์ถูกต้อง) ประเด็นปัญหาที่ผู้บริโภคมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนและเข้าใจผิดพลาด คือ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์เหมือนกันกับมาตรฐานปลอดภัยจากสารพิษ ผักอนามัย ผักปลอดสารพิษ พีชไฮโดรโปนิคส์เป็นเกษตรอินทรีย์โลโก้เป็นโลโก้ของสินค้ารับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์และเกษตรอินทรีย์อนุญาตให้ใช้จีเอ็มโอ

(8) ปัญหาทางวิจัยและถ่ายทอดเทคโนโลยีข้าวอินทรีย์ยังไม่ครอบคลุมครบวงจร

ประเทศไทยยังมีปัญหาการถ่ายทอดงานวิจัยด้านข้าวอินทรีย์ แม้ว่าจะมีผลงานวิจัยที่เป็นประโยชน์แต่การถ่ายทอดผลงานวิจัยยังไม่ทั่วถึงพื้นที่ต่างๆ เช่น มีตัวอย่างงานวิจัยปรับปรุงพันธุ์ข้าวที่ประสบความสำเร็จโดยคณะนักวิจัยของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ประยุกต์ลาอูออนมวลหนักพลังงานต่ำในการปรับปรุงพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ได้สำเร็จเป็นแห่งแรกของโลก โดยเทคนิคใช้ระยะเวลาสั้นในการได้พันธุ์ข้าวที่มีความคงที่ทางพันธุกรรม คณะนักวิจัยได้เลือกข้าว กข6 และข้าวสังข์หยดพัทลุงเป็นจุดตั้งต้นปรับปรุงพันธุ์ ข้าว กข6 เป็นข้าวเหนียวหอม และข้าวสังข์หยดพัทลุงเป็นข้าวเจ้าที่มีข้าวกล้องสีแดง เพราะมีแอนโทไซยานินสูง อย่างไรก็ตามข้าวทั้ง 2 พันธุ์เป็นข้าวไวต่อช่วงแสง (ปลูกได้เพียงปีละหนึ่งครั้ง) ต้นสูง ทั้งนี้เทคโนโลยีลาอูออนพลังงานต่ำทำให้เกิดการกลายพันธุ์หลายลักษณะในต้นเดียวกัน เช่น ต้นเตี้ยลง ไม้ไวต่อช่วงแสง ให้ผลผลิตสูงขึ้น โดยข้าว กข6 และสังข์หยดพัทลุงกลายเกือบทุกสายพันธุ์ ให้ผลผลิตสูงกว่าพันธุ์ดั้งเดิม โดยให้ผลผลิต 544-1424 และ 512-1536 กิโลกรัมต่อไร่ตามลำดับ และมีกลุ่มสายพันธุ์ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ตามความต้องการของตลาด เช่น บางกลุ่มเหมาะสำหรับบริโภคและเป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมแป้ง ข้าวเจ้าและผลิตภัณฑ์เส้น บางกลุ่มสายพันธุ์เหมาะสำหรับบริโภคเพื่อสุขภาพและใช้เป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมอาหารเพื่อสุขภาพและเวชสำอางค์ อีกทั้งขณะนี้สภาเกษตรกรจังหวัดราชบุรีได้ประสานความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในการถ่ายทอดพันธุ์กล้วยดั่งกล่าวสู่เกษตรกรจังหวัดราชบุรี เพื่อใช้เป็นตัวขับเคลื่อนนโยบายเกษตรแปลงใหญ่ของสภาเกษตรกรจังหวัดราชบุรี ในการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มเกษตรกรในจังหวัดราชบุรี ทั้งในด้านการผลิตครบวงจรและการตลาด หากโมเดลนี้สำเร็จก็จะเป็นต้นแบบขยายผลไปสู่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่อื่นๆ ต่อไป

อย่างไรก็ตามผลการวิจัยเฉพาะเรื่องการปรับปรุงพันธุ์ข้าวและการถ่ายทอดองค์ความรู้ลงสู่พื้นที่ของเกษตรกรยังมีจำนวนน้อย ยังมีความต้องการงานวิจัยด้านข้าวอินทรีย์ตามห่วงโซ่อุปทานที่ครอบคลุมครบวงจรนอกจากเรื่องพันธุ์ข้าว ได้แก่ งานวิจัยด้านการป้องกันกำจัดวัชพืชข้าวอินทรีย์การใช้เครื่องจักรกลทดแทนการขาดแคลนแรงงาน งานวิจัยด้านการแปรรูปข้าวอินทรีย์ งานวิจัยด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์อาหารสำเร็จรูปที่ทาให้สามารถบริโภคได้ง่าย สะดวกรวดเร็วในสภาวะสังคมเร่งรีบงานวิจัยแปรรูปข้าวอินทรีย์เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีโซ่อาหาร (Non-Foods) และงานวิจัยในการสร้างความเข้มแข็งแก่เกษตรกรและกลุ่มองค์กรการเกษตรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ ตลอดจนงานวิจัยด้านการตลาดข้าวอินทรีย์ เป็นต้น

ประกอบกับงานวิจัยโดยทั่วไปดำเนินการโดยหน่วยงานภาครัฐ กำหนดหัวข้องานวิจัยที่สนใจศึกษาขาดการมีส่วนร่วมของเกษตรกร ผู้ประกอบการและผู้บริโภค เกษตรกรจึงประสงค์ให้ดำเนินงานวิจัยในแปลงปลูกข้าวตามความสนใจของเกษตรกรเป็นการร่วมวิจัยระหว่างนักวิจัยและเกษตรกร สร้างการเรียนรู้ร่วมกันจะเป็นประโยชน์แก่เกษตรกร

นอกจากนี้ยังขาดหน่วยงานเจ้าภาพประสานงานงานวิจัยที่กระจุกกระจายอยู่ตามหน่วยงานต่างๆ สถาบันการศึกษา และองค์กรเครือข่ายภาคเอกชน เพื่อถ่ายทอดลงสู่เกษตรกรอย่างเป็นระบบ

(9) ปัญหาขาดแคลนแรงงานภาคเกษตร

เนื่องจากประเทศไทยกำลังก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอัตราเด็กเกิดลดลง ประชากรอายุยืนยาวขึ้น ส่งผลกระทบต่อกำลังแรงงานลดลง หากพิจารณาด้านชาวนาผู้ปลูกข้าว ประเทศไทยมีชาวนาผู้ปลูกข้าวจำนวน 4 ล้านครัวเรือน เฉลี่ยประมาณ 4.5 คนต่อครัวเรือน หรือคิดเป็นจำนวน 18 ล้านคน ในจำนวนนี้ประมาณกว่า 30% มีอายุมากกว่า 60 ปี โดยมีอายุเฉลี่ย 56 ปี 17 การผลิตข้าวอินทรีย์เป็นงานประณีต ที่ต้องคำนึงถึงความปลอดภัยทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค รวมทั้งต้องเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ดังนั้นกระบวนการผลิตจึงต้องใช้แรงงานเป็นหลัก เมื่อประสบปัญหาขาดแคลนแรงงาน ชาดคนรุ่นใหม่ไม่มารับช่วงต่ออาชีพนา เพราะเห็นว่า เป็นอาชีพที่เหนื่อยยาก ผลตอบแทนน้อยไม่คุ้มการลงทุน อีกทั้งความเสี่ยงสูงทุกขั้นตอนการผลิต ตั้งแต่สภาพอากาศ ภัยแล้ง น้ำท่วม โรคแมลง ศัตรูพืชระบาด แม้เก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วก็ยังประสบปัญหาด้านราคาขาย ทำให้คนรุ่นใหม่ไม่สนใจสืบทอดอาชีพเกษตรกรรม มุ่งไปสู่อุตสาหกรรมหรือภาคบริการมากขึ้น ทำให้ต้องจ้างแรงงานหรือเครื่องจักรเข้ามาช่วยงาน

(10) นโยบายภาครัฐที่ไม่เอื้ออำนวย

ภาครัฐมักมีนโยบายประกันราคาและอุดหนุนราคาสินค้าเกษตร ซึ่งส่งผลให้ตลาดบิดเบือน และเป็นอุปสรรคต่อการสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์ นอกจากนี้ ภาครัฐยังขาดการส่งเสริมและพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ให้แก่เกษตรกรและผู้บริโภคอย่างจริงจัง

(11) การสูญเสียพันธุ์ข้าวพื้นเมือง

ข้าวพันธุ์พื้นเมืองสามารถพัฒนาต่อยอดของความเป็นอัตลักษณ์พันธุ์ข้าวท้องถิ่นดั้งเดิม ซึ่งสอดคล้องกับภูมินิเวศ และภูมิสังคม แต่เนื่องจากข้าวพันธุ์พื้นเมืองหลายสายพันธุ์สูญหายไปทำให้ไม่สามารถผลิตข้าวอินทรีย์ให้หลากหลายชนิด ตัวอย่างเช่น ในอดีตพันธุ์ข้าวที่ปลูกในภาคใต้ส่วนใหญ่ จะเป็นข้าวพื้นเมือง ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่นๆ พบว่าภาคใต้เป็นแหล่งที่มีพันธุ์ข้าวพื้นเมืองมากที่สุดในประเทศไทย เฉพาะพื้นที่จังหวัดพัทลุง พบว่ามีพันธุ์ข้าวหลากหลายถึง 356 สายพันธุ์ ทั้งชนิดข้าวเบา (อายุ 3-4 เดือน อาทิ ลากา ลูกปลา เขาปากควน ข้าวดอกไม้ไซ) ข้าวกลาง (อายุ 5-6 เดือน อาทิ ไช้มดรีน ข้าวหนัง) และข้าวหนัก (อายุมากกว่า 6 เดือน อาทิ ช้างท่อก้วย เขมรขาว นางขาวเฒ่า ซอปลีตา นวลหัก นางทองกองทุ่ง นางผุด จาปาทอง นางหงส์ ข้าวขอไพร) ทั้งชนิดข้าวเจ้า ข้าวเหนียว และเป็นประเภท ข้าวไร่ ข้าวนาสวน ข้าวนาเมือง ซึ่งแต่ละตำบลจะปลูกข้าวเฉพาะถิ่น ซึ่งล้วนแต่มีอัตลักษณ์จำเพาะเป็นของตัวเองในแต่ละสายพันธุ์ อย่างไรก็ตามทุกวันนี้ กลับพบว่าชาวนาพัทลุงมีการปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองเพียงแค่ 12 ชนิด คิดเป็น 3.4% ของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่รายงานพบทั้งหมดในจังหวัด และจำกัดอยู่ในชาวนากลุ่มเล็กๆ เพียงบางกลุ่มเท่านั้น ซึ่งประกอบด้วยพันธุ์ขึ้นดิน ฉี่ียง ดอกพะยอม ปิ่นเกล้า เล็บนก สังข์หยด หอมจันทร์ หัวนา หมะหอม หน่วยเขือและเหนียวดาเปลือกข้าว และ เหนียวดาเปลือกดา (สำเร็จ แซ่ตัน : สัมภาษณ์ วันที่ 15 กันยายน 2559) สำหรับสาเหตุที่เกษตรกรเลิกปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่สำคัญ ได้แก่ ตลาดทั่วไปไม่ต้องการ ส่วนใหญ่ข้าวพันธุ์พื้นเมืองเป็นข้าวที่มีอายุยาวนาน (6-7 เดือน) ทำให้เพิ่มความเสี่ยง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่มีผลกระทบต่อผลผลิต ผลผลิตต่อไร่ต่ำและการเปลี่ยนไปปลูกข้าวพันธุ์ดีตามนโยบายการส่งเสริมจากภาครัฐ

2.3 แรงจูงใจทางการเงินที่น่าสนใจและมีศักยภาพในการสนับสนุนการทำเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย

ในการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับแรงจูงใจทางการเงินที่น่าสนใจและมีศักยภาพในการสนับสนุนการทำเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทยในระยะเปลี่ยนผ่านมีทั้งหมด 5 รูปแบบด้วยกัน ได้แก่

1. โครงการลดก๊าซเรือนกระจกภาคสมัครใจตามมาตรฐานของประเทศไทย (Thailand Voluntary Emission Reduction Program: T-VER) ซึ่งเป็นโครงการที่ อบก. (องค์การบริหารจัดการก๊าซเรือนกระจก) พัฒนาขึ้น เพื่อส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการลดก๊าซเรือนกระจกในประเทศไทยโดยความสมัครใจ โดยองค์กรที่ให้การสนับสนุนสามารถนำปริมาณก๊าซเรือนกระจกที่ลดได้ ที่เรียกว่าคาร์บอนเครดิต หรือ T-VER ไปขายในตลาดคาร์บอนภาคสมัครใจในประเทศไทย

2. สินเชื่อเขียวของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) โดย ธ.ก.ส. ให้อัตราดอกเบี้ยพิเศษกับเกษตรกรที่ปลูกผลผลิตปลอดภัย คือ คิดดอกเบี้ยในอัตราร้อยละต่ำกว่ารายย่อยชั้นดีกับเกษตรกรรายบุคคล (MRR = 7%) และคิดอัตราดอกเบี้ยลูกค้ารายใหญ่ชั้นดีกับเกษตรกรที่เป็นนิติบุคคล (MLR = 5%) และจะลดอัตราดอกเบี้ยให้ปีละ 1% จากฐานดอกเบี้ยเดิม จนกระทั่งเหลืออัตราดอกเบี้ยปีละ 4% หากผู้กู้สามารถปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดได้

3. โครงการสนับสนุนกิจกรรมลดก๊าซเรือนกระจก (Low Emission Support Scheme: LESS) ซึ่ง อบก.พัฒนาขึ้นในปี 2558 เพื่อเชิญชวนให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการลดก๊าซเรือนกระจกผ่านการทำกิจกรรมรับผิดชอบต่อสังคม (Corporate Social Responsibility: CSR) โดยองค์กรที่สนับสนุนเกษตรอินทรีย์สามารถร่วมเป็นส่วนหนึ่งของ LESS ได้ เนื่องจากเกษตรอินทรีย์มีส่วนร่วมลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก โดย อบก.จะมอบใบประกาศเกียรติคุณให้แก่องค์กรที่ทำโครงการ CSR ที่สามารถลดก๊าซเรือนกระจกได้จริง ทั้งนี้ปริมาณก๊าซเรือนกระจกที่ลดได้จากโครงการ LESS จะไม่สามารถนำไปซื้อขายได้

4. สัญญาซื้อขายล่วงหน้า โดยองค์กรหรือภาคธุรกิจทำสัญญารับซื้อผลผลิตเกษตรอินทรีย์ล่วงหน้าในปริมาณ ราคา ระยะเวลาที่ตกลงกันและชำระเงินให้แก่เกษตรกรอินทรีย์ล่วงหน้า

5. เงินให้เปล่า หรือเงินสนับสนุนโดยตรงในระยะเปลี่ยนผ่านจากภาครัฐ

2.4 รูปแบบชุมชนอาหารปลอดภัยของระบบการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชน

เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปว่าประเทศไทยเป็นประเทศกึ่งเกษตรกรรมและกึ่งอุตสาหกรรม หากพิจารณาจากจำนวนประชากรผู้มีงานทำในปี พ.ศ. 2560 จำนวน 37.10 ล้านคน เป็นผู้ที่ประกอบอาชีพอยู่ในภาคเกษตรกรรมถึงจำนวน 13.12 ล้านคน หรือประมาณหนึ่งในสามของจำนวนประชากรผู้มีงานทำทั้งหมด (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2560: 2) มีพื้นที่ในการทำเกษตรทั้งหมด 149,242.393 ไร่ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2559: 175) แม้ว่าการทำการเกษตรจะเป็นประชากรเพียงหนึ่งในสามส่วนของประเทศ แต่ภาคการเกษตรเป็นภาคการผลิตที่เกี่ยวข้องกับอาหาร สุขภาพ ชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมของประเทศไทย

และมีการรับรู้กันว่าประเทศไทยเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญ มีศักยภาพในการผลิตอาหารได้หลากหลาย จนรัฐบาลหลายยุคหลายสมัยได้มีนโยบายส่งเสริมให้ประเทศไทยกลายเป็นครัวของโลก ซึ่งต้องมีการพัฒนาระบบ การดูแล ควบคุม และตรวจสอบคุณภาพความปลอดภัยอาหารที่ผลิตทุกขั้นตอนตลอดห่วงโซ่อาหาร (Food Chain) ตั้งแต่วัตถุดิบ (การเพาะปลูก เพาะเลี้ยง) การแปรรูป การผลิต การจัดจำหน่าย จนถึงผู้บริโภค กระบวนการผลิตทางการเกษตรของไทยจึงดำเนินการเพื่อรองรับการบริโภคของประชาชนในประเทศและ ส่งออกไปยังต่างประเทศตามอุดมการณ์แบบเศรษฐกิจศาสตร์กระแสหลัก

ภายใต้อุดมการณ์เศรษฐกิจศาสตร์กระแสหลัก เกษตรกรไทยค่อย ๆ เปลี่ยนวิธีการผลิต ทั้งการเปลี่ยน พันธุ์พืชของตนมาเป็นพันธุ์พืชที่ตอบสนองต่อปัจจัยการผลิตภายนอกที่รัฐส่งเสริม ทั้งนี้เกษตรกรถูกทำให้เชื่อว่าการใช้พืชพันธุ์ใหม่นั้นจะทำให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น มีอาหารมากขึ้น มีรายได้มากขึ้นความอดอยากหิวโหยของ เกษตรกรก็จะหายไป ทั้งที่ความเป็นจริงเกษตรกรไทยได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 30 ในขณะที่ เกษตรกรต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อเมล็ดพันธุ์ ซื้อปุ๋ยและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพิ่มขึ้น การทำเกษตรจึง กลายเป็นงานที่อาศัยต้นทุนสูง ต้องมีฐานทางเทคโนโลยี ต้องใช้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน การทำเกษตรกรรม ในลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดผลกระทบหลายประการ

1) ผลกระทบต่อเศรษฐกิจ ต้นทุนการผลิตสูงกว่ารายได้ เกิดปัญหาหนี้สิน อย่างกรณีของประเทศไทย เกิดความสูญเสียมหาศาลทางเศรษฐกิจทั้งในระยะสั้นและยาว จากการนำเข้าปุ๋ยและสารเคมีทาง การเกษตรที่มีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นทุกปี

2) ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร เกษตรแผนใหม่ที่มุ่งผลผลิตทาง การเกษตร โดยการใส่ ปุ๋ยเคมีบำรุงดินและใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชได้ก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

3) ผลกระทบต่อสุขภาพของเกษตรกรและผู้บริโภค การใช้สารเคมีทางการเกษตร โดยทั่วไปนอกจาก สารเคมีส่วนใหญ่จะตกค้างในสิ่งแวดล้อมโดยตรงแล้ว อีกร้อยละ 25 ที่เหลือยังก่อให้เกิดปัญหาในรูปของ สารพิษตกค้างในผลผลิตทางการเกษตร

4) ผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น นับตั้งแต่ประเทศไทยได้ส่งนักเรียนไทยไปศึกษาการเกษตรจาก ต่างประเทศและเชื่อเชิญให้ผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศเข้ามาวางรากฐานการพัฒนาการเกษตรในสังคมไทย ภูมิ ปัญญาท้องถิ่นก็ถูกละเลย ด้วยเข้าใจว่าเป็นความเชื่อ หรือวิธีปฏิบัติที่ไม่ทันสมัย ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ และไม่มี ประสิทธิภาพ

ท่ามกลางสถานการณ์เช่นนี้มีผู้ผลิตและผู้บริโภคจำนวนหนึ่งได้ตระหนักในความสำคัญของปัญหา ดังกล่าว จึงเกิดการร่วมมือรวมกลุ่มเป็นชุมชนแบบใหม่ที่ก้าวข้ามผ่านอุปสรรคเชิงพื้นที่ แต่เอาประเด็นปัญหา เป็นตัวตั้ง ในการพยายามก๊ววิกฤตระบบเศรษฐกิจโดยมุ่งเน้นความสัมพันธ์ และความเป็นธรรมต่อสิ่งมีชีวิตที่ อาศัยอยู่ร่วมกันในสังคม ทั้งคน สัตว์ และธรรมชาติได้ก่อเกิดการพัฒนาแนวความคิดและรูปแบบในระบบ เศรษฐกิจที่เกื้อกูลกันขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในทวีปยุโรป อเมริกาเหนือ และเอเชีย การก่อกำเนิดแนวความคิด นี้ทำให้เกิดกระแสของกลุ่มผู้บริโภคที่ตื่นตัว หันไปให้การสนับสนุนการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ที่เป็นมิตร กับสิ่งแวดล้อม ในแถบอเมริกาเหนือ ใช้คำว่า “Community Supported Agriculture” ส่วนในญี่ปุ่นเรียก ระบบนี้ว่า “Teikei” ซึ่งทั้งสองรูปแบบต่างมีความเหมือนกัน คือ เป็นความพยายามที่จะร่วมมือกันของทั้ง

ผู้ผลิตและผู้บริโภคที่มาจับมือกัน เพื่อผลิตอาหารที่ดี ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ที่ดี และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

ชุมชนอาหารปลอดภัยของระบบการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชน และพัฒนารูปแบบชุมชนอาหารปลอดภัยของระบบการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชน พบว่า เงินสนับสนุนและการรับซื้อล่วงหน้าในประเทศกำลังพัฒนาประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศ เช่น อินเดีย บราซิล ให้การสนับสนุนเงินทุนแก่เกษตรกรอินทรีย์ เพื่อให้เกษตรกรนำไปพัฒนากระบวนการผลิตและการตลาด การสนับสนุนอาจอยู่ในรูปของเงินให้เปล่า เงินสนับสนุน หรือสินเชื่อดอกเบี้ยต่ำจากธนาคารรัฐ นอกจากนี้ ภาคเอกชนที่ต้องการซื้อสินค้าเกษตรอินทรีย์อาจชำระค่าสินค้าล่วงหน้า เพื่อให้เกษตรกรสามารถนำเงินดังกล่าวไปใช้เป็นเงินทุนหมุนเวียนในการทำเกษตรอินทรีย์ได้(Santacoloma & Edwardson, 2013)

ในประเทศไทย ประมาณปี พ.ศ. 2542 รับเอาแนวคิดนี้มาจากทั้งฝั่งอเมริกาและญี่ปุ่น โดยมีหน่วยงานอาสาสมัครญี่ปุ่น (JVC) เข้ามาร่วมก่อตั้งและพัฒนาระบบระบบการเกษตรที่สนับสนุนโดยชุมชน หรือ CSA (Community Supported Agriculture) นี้ เป็นครั้งแรกอย่างเต็มรูปแบบภายใต้แนวคิดที่ว่าผู้ผลิตกับผู้บริโภคมาจับมือกัน อุ่มชูระบบเกษตรกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม โดยผู้บริโภคเป็นผู้ลงทุนด้านตัวเงินผู้ผลิตหรือเกษตรกรเป็นเจ้าของที่ดินและปัจจัยการผลิต โดยเกษตรกรต้องคำนวณต้นทุนและค่าใช้จ่ายต่างๆ รวมถึงเงินยังชีพตลอดฤดูกาลผลิต ให้ออกมาเป็นเงินที่สามารถเฉลี่ยได้ว่าผู้บริโภคจะร่วมลงทุนเป็นจำนวนเงินเท่าไร เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยว ผลผลิตที่ได้มาทั้งหมด ก็นำมาแบ่งปันกัน ไม่ว่าจะเป็นพืชผัก หรือผลไม้ที่มีอยู่ในฟาร์ม

2.5 แนวทางในการแก้ไขการเกิดภาระหนี้สินสะสมของเกษตรกร

แนวทางในการแก้ไขการเกิดภาระหนี้สินสะสมของเกษตรกรลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรเกษตรกรลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรมีข้อเสนอแนะว่าเกษตรกรควรจัดทำบัญชีครัวเรือน เพื่อให้ทราบถึงกระแสเงินสดในครัวเรือน รู้รายรับ รายจ่ายจริงในครัวเรือนเพื่อวางแผนการใช้เงินให้สอดคล้องต่อความเป็นจริง ไม่สร้างภาระหนี้สินเกินตัวควรให้ภาครัฐที่เกี่ยวข้องหรือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร มีการอบรมให้เพิ่มพูนความรู้แก่เกษตรกรในด้านส่งเสริมการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เกษตรกรควรมีการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ในครัวเรือนเองด้วยการปลูกพืชผักเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคเองแทนการซื้อ

การเพิ่มรายได้ในครัวเรือนใช้องค์ความรู้เข้ามาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตทางการเกษตรที่เกษตรกรสามารถทำได้เสนอแนะให้ทำวนเกษตร หรือสวนผสม แทนการทำเกษตรเชิงเดี่ยว เพื่อลดปัญหาการมีรายได้ทางเดียว ลดความเสียหายการเกิดภัยธรรมชาติ การลดความเสี่ยงในการประกอบอาชีพลงจากเดิม เสนอแนะการใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกให้คุ้มค่าปรับเปลี่ยนการเพาะปลูกให้สอดคล้องกับวิถีครัวเรือน ให้เกษตรกรมีการพึ่งพาตนเอง การเพาะปลูกในพื้นที่ต้องมีการปรับเปลี่ยน ทั้งทำการเกษตรหลัก และบริหารจัดการพื้นที่เพื่อทำแหล่งน้ำ ปลูกพืชผักสวนครัวและ เลี้ยงสัตว์อาหารไว้บริโภคเองลดหรือทดแทนการซื้อจากภายนอกมาบริโภคในครัวเรือนเพื่อลดรายจ่ายครัวเรือน เหลือจากบริโภคก็สามารถแบ่งปันและสร้างรายได้ จากส่วนเหลือเพื่อ

ชาย สามารถสร้างรายได้รายวันได้อีกช่องทางหนึ่งให้กับครัวเรือนเกษตรกรด้านการลดรายจ่าย เสนอแนะให้ ลดการใช้เครื่องมือที่ไม่จำเป็นลงเพื่อลดค่าใช้จ่ายในการจัดหาและค่าดูแลรักษา เครื่องมือบางประเภทที่จำเป็นในการประกอบอาชีพเกษตรกรกรรม ทางหมู่บ้านต้องจัดหาซื้อเป็นกองกลางของหมู่บ้านและช่วยกันดูแลรักษา เพื่อลดภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือนเกษตรกรลง เสนอแนะให้แต่ละครัวเรือนลดการใช้สารเคมีลง ให้ใช้องค์ความรู้ในการบำรุงดินจากน้ำหมัก และปุ๋ยธรรมชาติเข้ามาทดแทนที่ ให้ความรู้ในเรื่องของดิน การใช้เกษตรอินทรีย์เพื่อให้ดินดีขึ้น เพิ่มแร่ธาตุอาหารในดิน จะทำให้ลดค่าใช้จ่ายในการใช้สารเคมีได้สูงด้านการจัดการความรู้ในชุมชน ชุมชนต้องได้รับการปลูกฝัง ทั้งแนวคิด และสร้างวินัยทางการเงิน เพื่อเป็นตัวเปลี่ยนแปลงบทบาทเกษตรกรนำไปสู่การเรียนรู้ไปสู่การปฏิบัติจริง เกษตรกรต้องรู้จักตนเอง รู้ปัญหาของตนเองและครัวเรือนรู้ต้นเหตุการเกิดภาระหนี้สิน รู้ถึงทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่และสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้สูงสุดเช่นไร และต้องรู้ถึงภาระหนี้สินของตนเองคิดอัตราเงินต้นคงค้าง และอัตราดอกเบี้ยเป็น ต้องมีความรู้เกี่ยวการเป็นหนี้และนำไปใช้ได้โดยทางประธานกองทุนเงินออมหมู่บ้านต้องเป็นพี่เลี้ยงคอยให้ความช่วยเหลือ ผู้ที่อยู่ในกระบวนการพัฒนาหมู่บ้านและชาวบ้านต้องมีการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อหาเหตุแห่งปัญหาแก้ไขปัญหาในหมู่บ้าน และนำมาวิเคราะห์ร่วมกัน มีการนำทักษะความรู้ในชุมชน มาจัดการความรู้และต่อยอด เพื่อร่วมกันจัดการชุมชนให้เข้มแข็งและสร้างอาชีพในชุมชนได้

ปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรในตำบลไทยชนะศึกมีภาระหนี้สะสม นั้นเกิดมาจากปัจจัยการดำรงชีพ ด้วยค่าอุปโภคบริโภคที่สูงขึ้นจากเศรษฐกิจในปัจจุบันทำให้เกษตรกรมีค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูงขึ้น รวมถึงปัจจัยการผลิตสินค้าเกษตรที่มีราคาสูง และเกษตรกรขาดความรู้ความเชี่ยวชาญในการใช้เคมีภัณฑ์ในการทำนุบำรุงดินอย่างให้เกิดผลสูงสุดส่งผลให้มีต้นทุนการผลิตที่สูงตามมา เช่นเดียวกับความเห็นต่อปัจจัยด้านสังคม และนโยบายรัฐ ที่มีผลต่อการเกิดภาระหนี้สินสะสมในครัวเรือนของเกษตรกรอยู่ในระดับที่มาก ประกอบด้วยสถาบันการเงินเป็นที่ยอมรับและเงื่อนไขการให้กู้เงินที่จูงใจ เกษตรให้ความสำคัญกับนโยบายการพักชำระหนี้เกษตรกร นโยบายการช่วยเหลือจำนำ ประกันราคาพืชผลทางการเกษตร

ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางการแก้ไขปัญหาภาระหนี้สินสะสมในครัวเรือนเกษตรกร มีแนวทางดังนี้

- 1) การลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ในครัวเรือนใช้องค์ความรู้เข้ามาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตทางการเกษตรที่เกษตรกรสามารถทำได้
- 2) การทำวนเกษตร หรือสวนผสม แทนการทพเกษตรเชิงเดี่ยวแบบดั้งเดิม เพื่อลดปัญหาการมีรายได้ทางเดียว ลดความเสียหายในการเกิดภัยธรรมชาติ การลดความเสี่ยงในการประกอบอาชีพลงจากเดิม
- 3) การใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกให้คุ้มค่าปรับเปลี่ยนการเพาะปลูกให้สอดคล้องกับวิถีครัวเรือน ให้เกษตรกรมีการพึ่งพาตนเอง การเพาะปลูกในพื้นที่ต้องมีการปรับเปลี่ยน ทั้งทำการเกษตรหลัก และบริหารจัดการสรรพื้นที่เพื่อทำแหล่งน้ำ ปลูกพืชผักสวนครัวและ เลี้ยงสัตว์อาหารไว้บริโภคเองลดหรือทดแทนการซื้อจากภายนอกมาบริโภคในครัวเรือนเพื่อลดรายจ่ายครัวเรือน เหลือจากบริโภคก็สามารถแบ่งปันและสร้างรายได้จากส่วนเหลือเพื่อชาย สามารถสร้างรายได้รายวันได้อีกช่องทางหนึ่งให้กับครัวเรือนเกษตรกรด้านการลดรายจ่าย

4) ลดการใช้เครื่องมือที่ไม่จำเป็นลงเพื่อลดค่าใช้จ่ายในการจัดหาและค่าดูแลรักษา เครื่องมือบางประเภทที่จำเป็นในการประกอบอาชีพเกษตรกรกรรม ทางหมู่บ้านต้องจัดหาซื้อเป็นกองกลางของหมู่บ้านและช่วยกันดูแลรักษา เพื่อลดภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือนเกษตรกรลง

5) ลดการใช้สารเคมีลง ให้ใช้องค์ความรู้ในการบำรุงดินจากน้ำหมัก และปุ๋ยธรรมชาติเข้ามาทดแทนที่ให้ความรู้ในเรื่องของดิน การใช้เกษตรอินทรีย์เพื่อให้ดินดีขึ้น เพิ่มแร่ธาตุอาหารในดิน จะทำให้ลดค่าใช้จ่ายในการใช้สารเคมีได้สูงด้านการจัดการความรู้ในชุมชน

6) การปลูกฝัง ทั้งแนวคิด และสร้างวินัยทางการเงิน เพื่อเป็นตัวเปลี่ยนแปลงบทบาทเกษตรกรนำไปสู่การเรียนรู้ไปสู่การปฏิบัติจริง เกษตรกรต้องรู้จักตนเอง รู้ปัญหาของตนเองและครัวเรือน รู้ต้นเหตุการณเกิดภาระหนี้สิน รู้ถึงทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่และสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้สูงสุดเช่นไรและต้องรู้ถึงภาระหนี้สินของตนเองคิดอัตราเงินต้นคงค้าง และอัตราดอกเบี้ยเป็น ต้องมีความรู้เกี่ยวกับการเป็นหนี้และนำไปใช้ได้ โดยทางประธานกองทุนเงินออมหมู่บ้านต้องเป็นที่เล็งคอยให้ความช่วยเหลือ ผู้ที่อยู่ในกระบวนการพัฒนาหมู่บ้านและชาวบ้านต้องมีการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อหาเหตุแห่งปัญหาแก้ไขปัญหาในหมู่บ้านและนำมาวิเคราะห์ร่วมกัน มีการนำทักษะความรู้ในชุมชน มาจัดการความรู้และต่อยอด เพื่อร่วมกันจัดการชุมชนให้เข้มแข็งและสร้างอาชีพในชุมชนได้

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยของนุกุล ถวิลถึง (2552) ได้ศึกษา “ผลในระยะยาวของการปลูกพืชภายใต้ระบบการเกษตรอินทรีย์ (ข้าวอินทรีย์) ต่อความอุดมสมบูรณ์ของดินและความสมดุลของธาตุอาหารพืชเมื่อเปรียบเทียบกับระบบการเกษตรเคมี” พบว่าการปลูกข้าวในระบบเกษตรอินทรีย์ที่ดำเนินการโดยหน่วยงานราชการ และสมาคมการเกษตรฯ ให้ผลผลิตและองค์ประกอบของผลผลิต ค่อนข้างแตกต่างจากระบบเกษตรเคมีอย่างเห็นได้ชัด (ดังแสดงในตารางที่ 1) โดยในระบบเกษตรอินทรีย์ให้ผลผลิตเมล็ด ฟางข้าว ความสูงจำนวนรวงต่อตารางเมตรสูงกว่าระบบเกษตรเคมีอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

งานวิจัยศึกษาเรื่อง “การทบทวนโครงสร้างตลาดข้าวของประเทศไทย” โดย รศ.ดร.มาฆะสิริ เขาวกุล และคณะ ตอนหนึ่งได้ศึกษากรณีศึกษาเรื่อง “การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในพื้นที่รอยต่อระหว่างจังหวัดพะเยาและเชียงรายที่เรียกว่าทุ่งลอ” ซึ่งเป็นการร่วมมือกันระหว่างบริษัท ท็อปออคานิก จำกัด กับกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ดังกล่าว เพื่อผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มาตรฐาน IFOAM (International Federation of Organic Agriculture Movement) ซึ่งสามารถตรวจสอบย้อนกลับไปถึงผู้ผลิตได้ (traceable back) พบว่าในปีแรกของความร่วมมือ มีเกษตรกรเพียง 19 คนที่ขอเข้าร่วมโครงการนี้ โดยมีพื้นที่ที่เข้าร่วมการปลูกข้าวอินทรีย์เพียง 385 ไร่เท่านั้น แต่หลังจากนั้นจำนวนเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการก็มีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เป็นประมาณ 200 คน พื้นที่เพาะปลูกกว่า 5,000 ไร่ ในปัจจุบัน โดยพื้นที่ที่เข้าร่วมโครงการขยายเพิ่มขึ้นเป็น 3 หมู่บ้านใน 2 จังหวัด คือ พะเยาและเชียงราย ได้แก่ 1) กลุ่มเกษตรกรข้าวอินทรีย์ ศรีจอมแจ้ง 2) กลุ่มเกษตรกรข้าวอินทรีย์ บ้านเกียง 3) กลุ่มเกษตรกรข้าวอินทรีย์ 2000

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบผลผลิตและองค์ประกอบผลผลิตข้าวระหว่างระบบเกษตรอินทรีย์และระบบเกษตรเคมี (ดำเนินการโดยหน่วยราชการและสมาคมการเกษตรฯ 2-7 ปี)

ระบบ เกษตร	นน.เมล็ด(กก./ไร่) 14%ความชื้น	นน.ฟาง(กก./ไร่) (นน. แห้ง)	สัดส่วน เมล็ด/ฟาง	ความสูง ซ.ม.	จำนวนรวง (ต.ร.เมตร)	เมล็ดเต็ม %	นน. 1000 เมล็ด กรัม
เกษตร อินทรีย์	429 ± 21.8	844 ± 43.3	0.43 ± 0.01	168 ± 3.7	150 ± 9.8	88.0 ± 1.06	27.8 ± 0.16
เกษตร เคมี	371 ± 27.5	724 ± 37.3	0.43 ± 0.02	160 ± 4.0	127 ± 5.7	85.8 ± 1.17	27.5 ± 0.26
	*	**	NS	**	*	NS	NS

หมายเหตุ ± แสดงถึงค่า Standard Error of Mean, n=12

NS = non-significant different by paired samples T-Test (p<0.05)

** , * significant different by paired samples T-Test at 1%, 5% level respectively

ตารางที่ 2 แสดงค่าการเปรียบเทียบต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์และข้าวขาวนาปีในปีการเพาะปลูก 2547 และ 2551 เมื่อทำการเปรียบเทียบต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ต่อไร่ปี 2551 ของกลุ่มเกษตรกรศรีจอมแจ้ง พบว่ามีค่าเท่ากับ 2,572 บาท ในขณะที่ต้นทุนการผลิตต่อไร่ของข้าวขาวนาปีเฉลี่ยทั่วประเทศในปีเดียวกันประมาณได้เท่ากับ 2,955 บาท แต่เนื่องจากว่าผลผลิตต่อไร่ของข้าวหอมมะลิอินทรีย์สูงกว่า คือ 540 กิโลกรัมต่อไร่ ในขณะที่ผลผลิตต่อไร่ของข้าวขาวนาปีเฉลี่ยได้เท่ากับ 411 กิโลกรัมต่อไร่ จึงทำให้ต้นทุนต่อตันของข้าวหอมมะลิอินทรีย์ต่ำกว่าของข้าวขาว โดยเฉลี่ย 2,426 บาท คือเท่ากับร้อยละ 66.25 ของต้นทุนการผลิตข้าวขาว แต่ถ้าพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรจังหวัดสุรินทร์กับต้นทุนการผลิตข้าวขาวนาปีเฉลี่ยทั่วประเทศในปี 2547 พบว่า ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นประมาณร้อยละ 85 ของต้นทุนการผลิตข้าวขาวนาปีนั่นคือ หลังจากเกิดวิกฤติด้านพลังงานตั้งแต่ปี 2549 เป็นต้นมา ต้นทุนการผลิตของข้าวโดยทั่วไปที่ใช้ปุ๋ยและสารเคมีเกษตรก็เพิ่มสูงขึ้นประมาณ 1,200 บาท/ไร่ ในขณะที่ต้นทุนการผลิตข้าวอินทรีย์เพิ่มสูงขึ้นประมาณ 800 บาท/ไร่ โดยค่าใช้จ่ายด้านปุ๋ยอินทรีย์เพิ่มขึ้นเล็กน้อย แต่ผลผลิตต่อไร่เพิ่มสูงมากกว่าเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของดินที่เพิ่มขึ้น

โดยสรุปแก่นำของกลุ่มเกษตรกรทั้ง 3 กลุ่ม ระบุว่า ข้อดีของการปลูกข้าวอินทรีย์ภายใต้โครงการความร่วมมือนี้ คือ กลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการมีความเข้มแข็งขึ้น คุณภาพชีวิตของสมาชิกดีขึ้นซึ่งหมายถึงไปถึงสุขภาพอนามัยของสมาชิกและคุณภาพของสิ่งแวดล้อมด้วย ที่สำคัญต้นทุนการผลิตข้าวอินทรีย์ต่ำกว่าต้นทุนการผลิตข้าวทั่วไปไม่ต่ำกว่าร้อยละ 50 เพราะผลผลิตต่อไร่ของข้าวอินทรีย์ไม่ต่ำกว่าผลผลิตต่อไร่ของข้าวทั่วไปแต่ต้นทุนต่ำกว่ามาก แต่อุปสรรคที่กลุ่มเผชิญอยู่คือนโยบายด้านราคาของรัฐ ทั้งภายใต้โครงการจํานาและโครงการประกันรายได้ ที่ทำให้สมาชิกหลายคนอยากจะปลูกข้าวเพิ่มขึ้นมากกว่า 1 ครั้ง ทำให้ต้องการใช้ปุ๋ยเคมี ถึงแม้ระดับราคาข้าวอินทรีย์ที่ได้รับในปัจจุบันจะสูงกว่าราคาตลาด แต่เมื่อคิดถึงรายได้ที่จะได้รับถึง 2 รอบใน 1 ปี แทนการได้รับเพียงครั้งเดียว แรงจูงใจในเรื่องราคาที่ได้รับนั้น ก็ดูจะอ่อนเกินไป ซึ่ง

กลุ่มแก้ปัญหาหนี้ด้วยการตั้งโรงสีข้าวขึ้น เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้อีกทางหนึ่งให้กับสมาชิก ทั้งนี้ชื่อเสียงของกลุ่มในเรื่องข้าวอินทรีย์เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง เพราะว่าข้าวอินทรีย์ของกลุ่มเป็นที่ยอมรับในกลุ่มพ่อค้า โดยทั่วไปว่า ได้มาตรฐานระดับนานาชาติ

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ข้าวหอมมะลิเคมี ข้าวขาวนาปี

รายการ	ข้าวหอมมะลิ อินทรีย์ ปี 2551 1/	ข้าวขาวนาปี ปี 2551 2/	ข้าวหอมมะลิ อินทรีย์ ปี 2547 3/	ข้าวหอมมะลิ เคมี ปี 2547 3/	ข้าวขาวนาปี ปี 2547 2/
ต้นทุนการผลิตต่อไร่ (บาท/ไร่)	2,572	2,954.63	1,740	2,220	1,755.17
ผลผลิตต่อไร่ (กิโลกรัม/ไร่)	540	411	425	405	365
ต้นทุนการผลิตต่อตัน (บาท/ตัน)	4,763	7,188.88	4,094	5,482	4,808.68
%ต้นทุนการผลิตข้าวหอม มะลิอินทรีย์ต่อข้าวขาวนาปี	66.25		85.14		

ที่มา : 1/ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามจากกลุ่มเกษตรกรตำบลศรีจอมแจ้ง

2/ จากสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

3/ ประวัติ สมเป็น : 2549

นอกจากนี้งานวิจัยของ สมพร อิศวิลานนท์ และ ศานิต แก้วเอี่ยม (2552) ที่ได้ศึกษาเรื่อง “ความเป็นพลวัตของเศรษฐกิจการผลิตของชาวไทยและการมองไปข้างหน้า” ได้มีการวิเคราะห์แบบแผนการบริโภคข้าวของครัวเรือนเพื่อสะท้อนถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในการบริโภคข้าวของครัวเรือน พร้อมกับการสร้างสมการประมาณค่าเพื่อวิเคราะห์การตอบสนองของอุปสงค์การบริโภคข้าวต่อราคาและระดับรายได้ที่เปลี่ยนแปลงไป ตารางที่ 3 แสดงค่าความยืดหยุ่นของอุปสงค์การบริโภคข้าวของครัวเรือนโดยรวม ของครัวเรือนตามลักษณะของความเจริญของท้องถิ่นและของครัวเรือนตามระดับของรายได้

โดยภาพรวมแล้วปริมาณการบริโภคข้าวมีการตอบสนองต่อรายได้ค่อนข้างน้อยหรือเท่ากับ 0.082 ค่าความยืดหยุ่นของอุปสงค์ต่อรายได้ของครัวเรือนมีความสัมพันธ์เป็นลบในเขตเทศบาลมีค่า -0.169 ในเขตสุขาภิบาลมีค่า -0.224 และในเขตชนบทมีค่า -0.151 ในระหว่างกลุ่มครัวเรือนที่มีระดับรายได้สูงและปานกลางค่าความยืดหยุ่นของอุปสงค์ต่อรายได้จะติดลบ (-0.436 และ -0.256) ตามลำดับ ในขณะที่ครัวเรือนกลุ่มที่มีรายได้ต่ำยังมีค่าความยืดหยุ่นดังกล่าวเป็นบวกและมีค่าเท่ากับ (0.061) ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าสินค้าข้าวเป็นสินค้าวิสามัญ (inferior goods) ในกลุ่มครัวเรือนที่มีระดับรายได้สูงและปานกลาง และเป็นสินค้าทั่วไป (normal goods) ในกลุ่มครัวเรือนที่มีระดับรายได้ต่ำ

สำหรับการสนองตอบของปริมาณความต้องการบริโภคข้าวต่อราคา พบว่า โดยภาพรวมของครัวเรือนแล้วปริมาณอุปสงค์มีการตอบสนองต่อราคาในทิศทางตรงข้ามและมีค่าความยืดหยุ่นเท่ากับ -0.392 เมื่อราคาข้าวเพิ่ม แนวโน้มการบริโภคในครัวเรือนลดลง โดยครัวเรือนในเขตเทศบาลจะมีการตอบสนองของอุปสงค์ต่อ

ราคา (-0.257) ในระดับที่สูงกว่าครัวเรือนในเขตชนบท (-0.160) สำหรับกลุ่มครัวเรือนที่มีระดับรายได้ต่ำ การตอบสนองของความต้องการบริโภคข้าวต่อราคา (-0.241) พบว่ามีมากกว่ากลุ่มครัวเรือนในระดับรายได้ปานกลาง (-0.214) และกลุ่มครัวเรือนในระดับรายได้สูง (-0.107) ตามลำดับ

และสิ่งที่น่าสนใจในการศึกษาครั้งนี้พบว่า การบริโภคข้าวในครัวเรือนจะแตกต่างกันไปตามคุณภาพของข้าว พบว่าค่าความยืดหยุ่นของความต้องการด้านคุณภาพข้าวต่อรายได้จะมีค่าเท่ากับ 0.132 แสดงว่าหากระดับรายได้สูงขึ้น ผู้บริโภคมีทิศทางที่จะปรับการบริโภคไปสู่ข้าวที่มีคุณภาพสูงตามไปด้วย ทั้งนี้ค่าความยืดหยุ่นมีค่าเป็นบวกในทุกชุมชนทั้งเขตเทศบาล เขตสุขาภิบาล และเขตชนบท โดยเขตสุขาภิบาล (0.121) มีค่าความยืดหยุ่นสูงสุด รองลงมาเป็นเขตเทศบาล (0.112) และมีค่าความยืดหยุ่นต่ำสุดในเขตชนบท (0.103) นอกจากนี้ในกลุ่มครัวเรือนที่มีระดับรายได้สูง (0.144) จะมีการตอบสนองของรายได้ต่อความต้องการเชิงคุณภาพข้าวสูงกว่ากลุ่มครัวเรือนที่มีระดับรายได้ต่ำ (0.066) แสดงให้เห็นว่าอุปสงค์การบริโภคข้าวของครัวเรือนมีทิศทางของการปรับตัวไปในลักษณะของการบริโภคข้าวเชิงคุณภาพมากขึ้นจากเดิม โดยมีค่าการตอบสนองของอุปสงค์เชิงคุณภาพในทิศทางเดียวกับรายได้ที่เพิ่มขึ้น ครัวเรือนที่มีระดับรายได้สูงจะมีค่าการตอบสนองของความต้องการข้าวเชิงคุณภาพมากกว่าครัวเรือนระดับรายได้ต่ำ รวมถึงครัวเรือนที่อยู่ในเขตชุมชนที่เจริญกว่าก็มีพฤติกรรมในลักษณะเดียวกัน

ตารางที่ 3 ค่าความยืดหยุ่นของอุปสงค์เชิงคุณภาพและค่าความยืดหยุ่นของปริมาณอุปสงค์ต่อค่าใช้จ่ายและราคาข้าว

รายการ	อุปสงค์เชิงคุณภาพข้าวต่อค่าใช้จ่าย	ปริมาณอุปสงค์ข้าวต่อค่าใช้จ่าย	ปริมาณอุปสงค์ข้าวต่อราคา
ครัวเรือนโดยรวม	0.132	0.082	-0.392
ครัวเรือนตามลักษณะชุมชน			
เขตเทศบาล	0.112	- 0.169	-0.257
เขตสุขาภิบาล	0.121	- 0.224	-0.241
เขตชนบท	0.103	-0.151	-0.160
ครัวเรือนตามกลุ่มของรายได้			
กลุ่มรายได้ต่ำ (25%)	0.066	0.061	-0.241
กลุ่มรายได้ปานกลาง (50%)	0.109	-0.256	-0.214
กลุ่มรายได้สูง (25%)	0.144	-0.436	-0.107

ที่มา: สมพร อิศวิลานนท์ และ ศานิต แก้วเอี่ยม (2552). ความเป็นพลวัตของเศรษฐกิจการผลิตของข้าวไทยและการมองไปข้างหน้า. มาฆะสิริ เขาวงกต และคณะ (2554). การทบทวนโครงสร้างตลาดข้าวของประเทศไทย. นุกุล ถวิลถึง (2552). ผลในระยะยาวของการปลูกพืชภายใต้ระบบการเกษตรอินทรีย์ (ข้าวอินทรีย์) ต่อความอุดมสมบูรณ์ของดินและความสมดุลของธาตุอาหารพืชเมื่อเปรียบเทียบกับระบบการเกษตรเคมี.

ข้อมูลเกี่ยวกับต้นทุนของการปลูกข้าวหอมมะลิ

ข้อมูลเกี่ยวกับต้นทุนของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ เป็นการจำแนกต้นทุนตามส่วนประกอบของผลิตภัณฑ์ ประกอบด้วย วัตถุดิบทางตรง ค่าแรงงานทางตรง และค่าใช้จ่ายในการผลิต มีรายละเอียด โดยสรุป ดังแสดงในตารางที่ 4 ทั้งนี้ ผลของจำนวนต้นทุนและผลตอบแทนที่แสดงในตารางที่ 3-6 เป็นต้นทุนและผลตอบแทนเกิดขึ้นในช่วงเวลาการปลูกข้าวหอมมะลิเดือน พฤษภาคม กันยายน พ.ศ.2562 จำนวนพื้นที่การเพาะปลูก 1,948 ไร่ (ประสิทธิ์ สมประสงค์, 2562: สัมภาษณ์)

ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิ อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 80 ราย สามารถแสดงผลการวิเคราะห์ ได้ดังนี้

ตารางที่ 4 ต้นทุนการปลูกข้าวเฉลี่ยต่อไร่ (ขนาดพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล 1,948 ไร่)

รายการ	%	จำนวนเงิน (บาทต่อไร่)	ร้อยละ
ค่าวัตถุดิบ	100%	498.94	12.44
ค่าพันธุ์ข้าว	100%	498.94	12.44
ค่าแรงงาน	100%	1,457.38	36.32
ค่าแรงงานในการเตรียมดิน	7.01%	386.63	9.64
ค่าแรงงานในการปลูก	26.53%	102.21	2.55
ค่าแรงงานตนเอง	66.46%	968.54	24.13
ค่าใช้จ่ายในการผลิต	100%	2,055.86	51.24
ค่าปุ๋ยเคมี	43.70%	898.46	22.39
ค่ายาปราบวัชพืช	4.22%	86.66	2.16
ค่าเช่าที่ดิน	3.72%	76.54	1.91
ค่าเช่ารถเกี่ยวข้าว	16.39%	337.03	8.40
ค่าเช่าเครื่องสูบน้ำ	2.26%	46.44	1.15
ค่าเช่ารถไถ	11.02%	226.49	5.65
ค่ายาปราบศัตรูพืช	2.93%	60.28	1.50
วัสดุสิ้นเปลือง	2.03%	41.69	1.04
ค่าเสื่อมราคา	13.73%	282.27	7.04
ต้นทุนรวม		4,012.18	100.00

จากตารางที่ 4 แสดงการวิเคราะห์ข้อมูลการปลูกข้าวหอมมะลิ พบว่า ต้นทุนเฉลี่ยรวม 4,012.18 บาทต่อไร่ ประกอบด้วย ค่าวัตถุดิบเฉลี่ย 498.94 บาทต่อไร่ ค่าแรงงานเฉลี่ย 1,457.38 บาทต่อไร่ และค่าใช้จ่ายการผลิตเฉลี่ย 2,055.86 บาทต่อไร่

การวิเคราะห์โครงสร้างต้นทุนการปลูกข้าวหอมมะลิเฉลี่ยต่อไร่ พบว่า ต้นทุนการปลูกข้าวหอมมะลิ ประกอบด้วย 3 ส่วนที่สำคัญ ได้แก่ ค่าวัตถุดิบ ร้อยละ 12.44 ค่าแรงงาน ร้อยละ 36.32 และค่าใช้จ่ายการผลิต ร้อยละ 51.24

การวิเคราะห์โครงสร้างต้นทุนค่าแรงงานการปลูกข้าวหอมมะลิ เฉลี่ยต่อไร่ พบว่า ค่าแรงงานในการปลูกปลูกข้าวหอมมะลิ ประกอบด้วย 3 ส่วนสำคัญ ได้แก่ ค่าแรงงานตนเอง ร้อยละ 66.46 ค่าแรงงานในการเตรียมดิน ร้อยละ 26.53 ค่าแรงงานในการปลูก ร้อยละ 7.01

การวิเคราะห์โครงสร้างต้นทุนค่าใช้จ่ายในการผลิตการปลูกข้าวหอมมะลิ เฉลี่ยต่อไร่ พบว่า ค่าใช้จ่ายในการผลิตการปลูกข้าวหอมมะลิ ประกอบด้วย 9 ส่วนสำคัญ ได้แก่ ค่าปุ๋ยเคมี ร้อยละ 43.70 ค่าเช่ารถเกี่ยวข้าว ร้อยละ 16.39 ค่าเสื่อมราคา ร้อยละ 13.73 ค่าเช่ารถไถ ร้อยละ 11.02 ค่ายาปราบวัชพืช ร้อยละ 4.22 ค่าเช่าที่ดิน ร้อยละ 3.72 ค่ายาปราบศัตรูพืช ร้อยละ 2.93 ค่าเช่าเครื่องสูบน้ำ ร้อยละ 2.26 วัสดุสิ้นเปลือง ร้อยละ 2.03

บทที่ 3

ผลการศึกษา

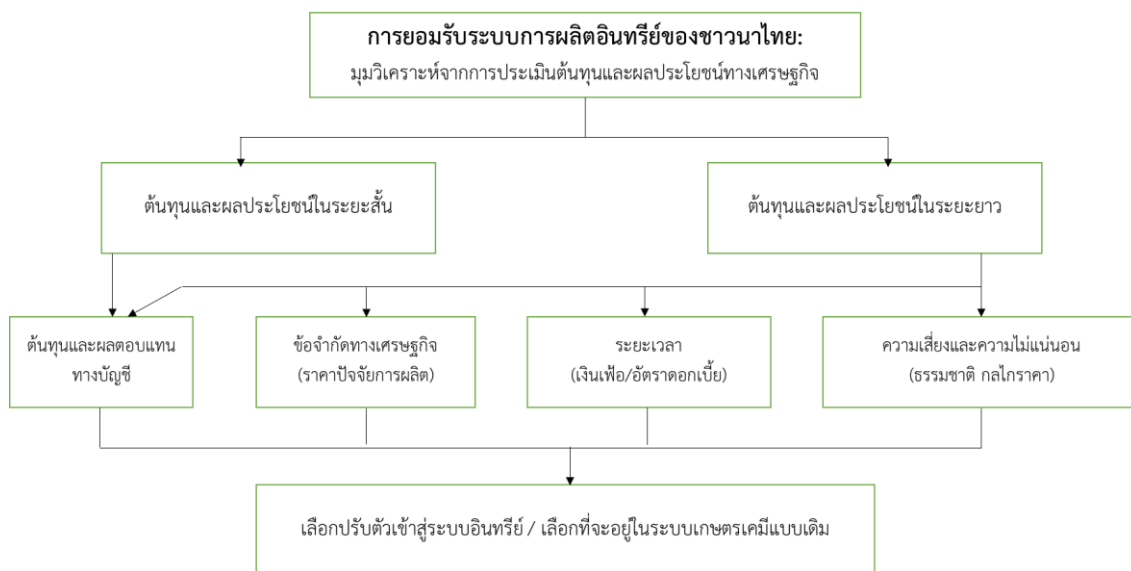
การแก้ไขปัญหาหารายได้ต่ำและความยากจนของเกษตรกรโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มชาวนาซึ่งถือว่าเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ รัฐบาลมักจะใช้การกำหนดนโยบายที่เกี่ยวข้องกับราคาข้าวเป็นกลไกสำคัญในการดำเนินการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาประเทศและกลุ่มประชากรที่ยากจนไปให้พ้น “กับดักความยากจน” หรือสถานะ “กับดักรายได้ปานกลาง” (Middle Income Trap) แต่กับกลุ่ม “ชาวนาที่มีหนี้” อาจยังไม่มียานศึกษาการศึกษาที่มีหลักฐานอ้างอิงอย่างเพียงพอเพื่อที่จะมีข้อเสนอต่อการพัฒนา “กลไกราคาข้าว” ที่เหมาะสมในการสนับสนุนและช่วยแก้ปัญหาชาวนาที่มีภาวะวิกฤตเชิงซ้อนทั้งวิกฤตเศรษฐกิจ วิกฤตทางสังคม และวิกฤตความมั่นคงทางอาหารที่กำลังรุมล้อมและสร้างปัญหาทั้งระดับปัจเจกครัวเรือน และผลกระทบทางสังคม

งานศึกษานี้ จึงเป็นความพยายามในการทดลองเสนอกลไกราคาจากกระบวนการสนับสนุนเกษตรกรที่มีหนี้สินสู่การปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ โดยอธิบายว่ากลไกราคาข้าวอินทรีย์ที่สามารถนำมาสนับสนุนชาวนาที่มีหนี้สินอาจมีสาระสำคัญ หรือลักษณะอย่างไรบ้างในการพิจารณานโยบายที่เหมาะสมสำหรับกลุ่มชาวนาที่มีหนี้สิน หากการสนับสนุนเกษตรกรอินทรีย์จะยังเป็นแนวทางการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ที่ให้ความสำคัญกับมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมเพื่อแก้ปัญหาความยากจน แม้อาจจะมีหลายข้อเสนอที่พยายามบอกว่าการสนับสนุนการทำเกษตรหรือแม้แต่เกษตรกรอินทรีย์จะไม่ใช่วิถีทางที่จะช่วยพัฒนาชาวนาหรือแก้ปัญหาหนี้สินได้ แต่กับข้อจำกัดของกลุ่มวัยผู้สูงอายุของชาวนาที่ยังมีหนี้สินกลุ่มใหญ่ของประเทศ “วิถีเกษตรกรอินทรีย์” ยังคงเป็นแรงจูงใจที่สามารถพัฒนาและขับเคลื่อนได้บนฐานองค์ความรู้ ความเชื่อมั่นในวิถีการทำนา และความมั่นคงทางอาหารสำหรับกลุ่มชาวนากลุ่มนี้ ที่อาจไม่ได้มีทางเลือกทางอาชีพที่หลากหลายหรือมากเพียงพอในการตัดสินใจได้อย่างเกษตรกรรุ่นใหม่ในปัจจุบัน

3.1 การปรับเปลี่ยนและยอมรับวิถีการผลิตของชาวนาต่อระบบเกษตรกรอินทรีย์

การยอมรับระบบอินทรีย์ของชาวนาส่วนใหญ่ พบว่า ปัญหาสำคัญในการยอมรับหรือปรับเปลี่ยนสู่การทำข้าวอินทรีย์ คือ กระบวนการผลิตและระบบรับรองมาตรฐาน การลดลงของปริมาณผลผลิตและผลตอบแทนที่ได้จะไม่คุ้มค่าต่อการลงทุน และมองว่าการปลูกข้าวอินทรีย์เพียงอย่างเดียวไม่สามารถที่จะช่วยแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรลงได้ แต่ในอีกด้านหนึ่ง การตัดสินใจปลูกข้าวอินทรีย์ก็มีข้อดีต่อระบบนิเวศ ความอุดมสมบูรณ์ในแปลง รวมถึงสุขภาพของชาวนาและผู้บริโภค

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยความสำเร็จที่สำคัญในการสนับสนุนหรือส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ ขึ้นอยู่กับ “กระบวนการรวมกลุ่ม” เป็นสำคัญ เนื่องจากกระบวนการเกษตรอินทรีย์ตามทัศนะของชาวนานั้น เป็นเรื่องที่ทำคนเดียวได้ยาก เนื่องด้วยผลของระบบการรับรองและการตลาด ซึ่งไม่เอื้อต่อชาวนารายย่อยที่มีพื้นที่ทำนาขนาดเล็ก นอกจากนี้ ชาวนายังมีความเห็นที่ตรงกันว่า ราคาของข้าวอินทรีย์เป็นแรงจูงใจสำคัญ ซึ่งจะทำให้ผลตอบแทนจากการปลูกข้าวอินทรีย์คุ้มค่าต่อการลงทุน

ภาพแสดงการยอมรับระบบการผลิตอินทรีย์ของชาวนาไทย

การปรับตัวเข้าสู่ระบบการผลิตอินทรีย์มีเรื่องระยะเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงทำให้ต้นทุนและผลประโยชน์ในแต่ละช่วงเวลามีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะในช่วง 3 ปีแรกก่อนได้รับราคาส่วนเกินของตลาดเกษตรอินทรีย์ ชาวนาส่วนใหญ่ที่ประสบกับปัญหาของภาวะความยากจน จึงไม่สามารถปรับตัวเข้าไปสู่ระบบการผลิตอินทรีย์ได้ เพราะผลตอบแทนที่เกิดขึ้นในระยะเวลาที่ยาวนานออกไป อาจไม่คุ้มค่าต่อการแลกเปลี่ยนกับข้อจำกัดในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นภาระในเรื่องค่าใช้จ่ายในการอุปโภคบริโภค และภาระดอกเบี้ยเงินกู้ที่นำมาใช้ในการลงทุน

3.2 รูปแบบการทำการตลาดข้าวอินทรีย์

1. พัฒนาการจัดกิจกรรม โดยการพัฒนาการตลาดจากการส่งเสริมการท่องเที่ยวกับผู้บริโภค ให้เกิดการเรียนรู้กิจกรรม ภายใต้การเกษตรอินทรีย์ที่สนใจทำให้เป็นลูกค้าเกิดการสั่งซื้อ จากมุมมองผู้จัดจำหน่าย ผู้บริโภค และผู้เชี่ยวชาญนักวิชาการ ในการพัฒนาการตลาดข้าวอินทรีย์ต้องมีการสร้างภาพลักษณ์ เช่น ศูนย์เรียนรู้วิถีชีวิตข้าวคุณธรรม เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม

2. พัฒนาตามธุรกิจ อี-คอมเมิร์ซ (e-commerce) ซึ่งภาคเอกชนที่ทำระบบในการขายข้าวอินทรีย์ที่มีความชัดเจนที่สุดเช่น ระบบ Facebook “ผูกปิ่นโตข้าว” แม่สื่อผู้รักข้าวอินทรีย์ ช่วยคนปลูก – คนกินรักกัน ยั่งยืน ขายในราคาที่ดี เพราะใช้อินเทอร์เน็ตในการติดต่อ และได้ฟรีเซนต์เตอร์ฟรี เป็นการจับคู่ผู้ผลิตกับผู้บริโภค

3. พัฒนาตลาดองค์การตามเครือข่าย เช่น โรงแรมสามพรานเริ่มไปจับมือกับศูนย์ประชุมหลายๆ แห่ง รวมถึงโรงพยาบาล โรงแรมที่เป็นสมาคมมีการทำ MOU ร่วมกันว่า จะขายข้าวหรือเสิร์ฟข้าวอินทรีย์ให้ลูกค้า เช่น ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ รวมถึงข้าวอินทรีย์ที่สอดแทรกเข้าไปในสถาบันการศึกษา

เสียงสูง ขาวนาที่มีหนี้สินจึงอาจยากเกินจะเลี้ยง

การประกอบการเกษตรมีความเสี่ยงสูง ทั้งจากความผันผวนของสภาพอากาศที่ส่งผลโดยตรงกับผลผลิตการเกษตร และไม่สามารถควบคุมได้ หากปีใดเกิดอุทกภัยหรือภัยแล้ง จะทำให้พืชผลเกิดความเสียหายและขาดทุน ปริมาณผลผลิตที่ผลิตได้ไม่คงที่ในแต่ละปี หรือเป็นช่วงของฤดูกาลเก็บเกี่ยว ผลผลิตจะมีมากขึ้น พอค้าคนกลางจะมีอำนาจการต่อรองสูง ส่งผลกระทบให้ราคาตกต่ำ และอื่น ๆ อีกหลายสาเหตุ ทั้งโรคระบาด ภาวะเศรษฐกิจชะลอตัว ล้วนแล้วทำให้รายได้ของเกษตรกรมีความผันผวนไม่คงที่ สุดท้ายอาจส่งผลให้ไม่สามารถชำระหนี้ได้ตามกำหนดเกษตรกรส่วนใหญ่ต้องกู้หนี้ยืมสินมาเพื่อเป็นทุนในการทำการเกษตรในปีถัดไป นอกจากนี้ยังมาจากสาเหตุที่สำคัญอื่น ๆ อีก เช่น ราคาผลผลิตตกต่ำ ต้นทุนการผลิตสูง ระบบชลประทานไม่ทั่วถึง เป็นต้น อย่างไรก็ตามหนี้สินของภาคเกษตรไทยส่วนใหญ่เป็นหนี้ในระบบ แหล่งเงินกู้หลักๆ คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) สหกรณ์การเกษตรและหน่วยงานราชการอื่น ๆ

วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวนา เช่น มีความรู้ น้อย เพราะมีการศึกษาในระดับค่อนข้างต่ำ (ประถมศึกษา) การมีค่าใช้จ่ายฉุกเฉิน การมีพื้นที่ถือครองทำการเกษตรน้อย หรือแม้กระทั่งกองทุน สหกรณ์ หรือหน่วยงานอื่น ๆ ที่ให้ความช่วยเหลือเกษตรกรก็อาจมีผล เพราะการให้บริการมีความสะดวกสบายมากขึ้น ง่ายต่อการเข้าถึงแหล่งเงินทุน เกษตรกรอาจขาดความหวั่นวิตกหรือขาดความรู้ในการศึกษาข้อมูล ก่อนตัดสินใจ

นอกจากนี้การประกอบอาชีพทางการเกษตรมีค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานสูง และค่าใช้จ่ายเหล่านี้จะเพิ่มขึ้นตามอัตราของปริมาณการทำการเกษตร เช่น ค่าไถพรวน ค่าปุ๋ย ค่าเมล็ดพันธุ์ และอื่นๆ อีกมากมาย ตั้งแต่เริ่มต้นเพาะปลูก การดูแลรักษา ระหว่างการเพาะปลูก ตลอดจนการเก็บเกี่ยวล้วนมีค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ ส่วนใหญ่แล้วเกษตรกรรายย่อยไม่สามารถดำเนินการทุกอย่างเองได้หมดดังนั้นจึงต้องมีการว่าจ้าง หากไม่มีทุนมากพอการกู้ยืมจึงเป็นทางออกที่สำคัญ นี่จึงเป็นอีกสาเหตุสำคัญที่เกษตรกรมักมีหนี้สิน

จากการศึกษาเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนระหว่างการปลูกข้าวอินทรีย์ และข้าวทั่วไป พบว่า ระบบการผลิตข้าวอินทรีย์ให้ผลตอบแทนสุทธิสูงกว่าข้าวทั่วไป โดยมีสาเหตุสำคัญ 4 ประการ คือ

- 1) ต้นทุนต่ำกว่า
- 2) มีค่าเสียโอกาสจากเงินลงทุนต่ำกว่า
- 3) ราคาซื้อขายข้าวอินทรีย์สูงกว่า (ตลาดเฉพาะ)
- 4) มีการใช้ประโยชน์จากเศษวัสดุในแปลง (สร้างรายได้ ลดต้นทุน)

นอกจากนี้ ยังพบลักษณะเฉพาะของชาวนาอินทรีย์ที่มีผลต่อ “การมีส่วนเกินทางรายได้” เนื่องจาก มี “การรวมกลุ่มกันในรูปของสหกรณ์” ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร แหล่งกระจายปัจจัยการผลิต แหล่งรวม/รับซื้อผลผลิต

อย่างไรก็ตาม พบว่า “ต้นทุนด้านแรงงาน” ในระบบอินทรีย์ จะสูงกว่าระบบทั่วไป จาก 3 ปัจจัยสำคัญ คือ

- 1) ต้นทุนค่าปลูกและเตรียมพันธุ์ (ผลิตปุ๋ยและสารกำจัดศัตรูพืชไว้ใช้เอง)
- 2) ต้นทุนค่าดูแลรักษา (การดูแลคันนา การจัดการน้ำ)
- 3) ต้นทุนด้านการเก็บเกี่ยวและรวบรวม (แยกเครื่องมือการเก็บเกี่ยว)

จึงอาจกล่าวได้ว่า สภาวะ “ต้นทุนค่าการจัดการที่เข้มข้น” ของชาวนาอินทรีย์ยังเป็นต้นทุนที่เป็นภาระสำคัญของชาวนา โดยเฉพาะ “ชาวนาที่มีหนี้” ค่าต้นทุนที่สูงเช่นนี้อาจไม่เหมาะสมในการเป็นทางเลือกในการประกอบอาชีพเกษตรกรอินทรีย์เพื่อการจัดการหนี้สินได้ หากไม่มีการสนับสนุนกลไกราคา หรือแรงจูงใจด้านราคา หรือการสนับสนุนที่ลดต้นทุนปัจจัยการผลิตในเกษตรกรอินทรีย์

3.3 ข้อเสนอแนะนโยบายด้านกลไกราคาข้าวอินทรีย์

ประเด็นที่พบในระหว่างการค้าดำเนินงานพัฒนาข้อเสนอแนะนโยบายด้านกลไกราคาข้าวอินทรีย์ มีดังนี้

ในการคำนวณต้นทุนการผลิต พบว่า

- ต้นทุนการผลิตข้าวจะมีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายอย่าง เช่น พันธุ์ข้าวที่ใช้ จำนวนครั้งในการปลูกต่อปี ลักษณะของดิน ประเภทและจำนวนปุ๋ยที่ใช้ สถานที่เพาะปลูก (อยู่ใกล้แหล่งน้ำหรือไม่) จำนวนแรงงานเกษตรกร รวมทั้งขนาดของพื้นที่เพาะปลูก เป็นต้น

- เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่เห็นความสำคัญของการคำนวณต้นทุนการผลิตที่แท้จริงเพื่อประโยชน์ในการตั้งราคาขายข้าวอินทรีย์ของกลุ่ม เนื่องจากราคาขายข้าวอินทรีย์ของกลุ่มจะขึ้นอยู่กับราคาตลาด หรือราคา ประกัน หรือราคาจำหน่ายตามที่รัฐบาลประกาศเท่านั้น
- การศึกษาบริบทของชุมชนในการคำนวณต้นทุนการผลิตข้าวอินทรีย์ ปัญหาของเกษตรกรที่สำคัญคือ การที่เกษตรกรไม่ทราบต้นทุนการผลิตที่แท้จริง กล่าวคือ เกษตรกรส่วนใหญ่คำนวณต้นทุนการผลิตโดยเน้นที่ต้นทุนผันแปรเท่านั้น และยังมีเกษตรกรบางส่วนที่ยังไม่เข้าใจว่าการใช้แรงงานในครัวเรือนก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของต้นทุนการผลิตเช่นเดียวกัน ทำให้ต้นทุนการผลิตของเกษตรกรต่ำกว่าต้นทุนการผลิตที่แท้จริง

ในด้านนโยบายกลไกราคาเพื่อการส่งเสริมระบบการผลิตแบบอินทรีย์ พบว่า

- นโยบายโรงพยาบาลอาหารปลอดภัย รับซื้อผลผลิตอินทรีย์ได้สูงกว่าราคาผลผลิตทั่วไป 30%
- นโยบายอาหารโรงเรียน รับซื้อผลผลิตอินทรีย์ได้สูงกว่าราคาผลผลิตทั่วไป 10 - 30%

ในด้านราคาข้าวอินทรีย์ พบว่า

- ราคาข้าวเปลือกอินทรีย์สูงกว่าข้าวเปลือกทั่วไป ร้อยละ 10
- ราคาข้าวสารอินทรีย์บรรจุถุง สูงกว่าข้าวสารบรรจุถุงทั่วไปประมาณร้อยละ 20
- ในขณะที่ ราคาข้าวอินทรีย์ในตลาดส่งออกต่างประเทศ สูงกว่าราคาข้าวสารทั่วไปร้อยละ 25-30

อย่างไรก็ตาม ยังพบว่า **ความเป็นไปได้ทางสภาพเศรษฐกิจ** ของการผลิตข้าวอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกร กล่าวคือ

1) ต้นทุนรวมการผลิตต่อไร่ของการผลิตข้าวอินทรีย์ (2,918 บาท/ไร่) ถึงแม้จะสูงกว่าการผลิตข้าวทั่วไป (2,789 บาท/ไร่) แต่มีต้นทุนเงินสด (941 บาท/ไร่) ต่ำกว่าการผลิตข้าวทั่วไป (1,012 บาท/ไร่) และมีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสด (1,977 บาท/ไร่) สูงกว่าการผลิตข้าวทั่วไป (1,777 บาท/ไร่) แสดงว่า **การทำนาอินทรีย์จะใช้ปัจจัยการผลิตของตนเองมากกว่าการทำนาเคมี**

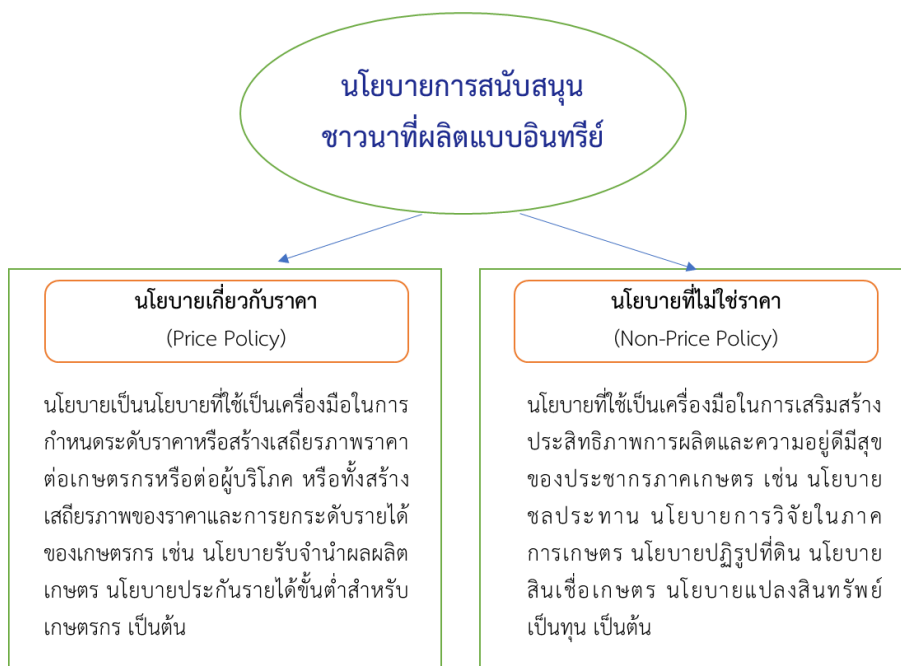
2) ต้นทุนการผลิตข้าวต่อกิโลกรัมทั้งต้นทุนรวม ต้นทุนเงินสด ต้นทุนไม่เป็นเงินสด และต้นทุนผันแปรของการผลิตข้าวอินทรีย์ (7.82, 2.52, 5.30 และ 6.94 บาท/กก. ตามลำดับ) ต่ำกว่าการผลิตข้าวทั่วไป (8.36, 3.03, 5.33 และ 7.47 บาท/กก. ตามลำดับ) แสดงว่า **ประสิทธิภาพในเชิงเศรษฐกิจของการผลิตข้าวอินทรีย์สูงกว่าการผลิตข้าวทั่วไป** แต่พบว่า **ต้นทุนต่อกิโลกรัมของการผลิตข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนมีค่าสูงสุด**

3) ราคาโดยเฉลี่ยของข้าวอินทรีย์สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป เพราะการได้รับราคาพรีเมียมจากความ เป็นอินทรีย์ และคุณภาพข้าวอินทรีย์มีเปอร์เซ็นต์ข้าวตันสูง ซึ่งทำให้เกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์มีรายได้ (3,460 บาท/ไร่) สูงกว่าเกษตรกรผู้ผลิตข้าวทั่วไป (2,802 บาท/ไร่) ประมาณ 660 บาท/ไร่ และพบว่า

เกษตรกรทั้งทำนาอินทรีย์หรือนาทั่วไปได้ผลตอบแทนจากค่าแรงและวัสดุหรือปัจจัยการผลิตของตนเองเป็นหลัก โดยนาอินทรีย์มีกำไรสุทธิประมาณ 500 บาท/ไร่ หรือ 1.40 บาท/กก. ในขณะที่นาทั่วไปมีกำไรสุทธิ 13 บาท/ไร่ หรือ 0.04 บาท/กก. ส่วนนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนขาดทุนสุทธิถึง 48 บาท/ไร่ หรือ 0.15 บาท/กก. ซึ่งการขาดทุนสุทธิและภาระต้นทุนสูงนี้จะเป็นแรงต้านสำคัญในการที่ทำให้เกษตรกรมักจะปรับเปลี่ยนไม่สำเร็จ

4) เมื่อเปรียบเทียบรายได้กับเส้นความยากจน พบว่า อาชีพทำนาข้าวอินทรีย์มีศักยภาพการแก้ไขความยากจนสูงกว่าอาชีพทำนาข้าวทั่วไป แต่จำนวนร้อยละของเกษตรกรที่มีรายได้จากข้าวอินทรีย์ที่อยู่เหนือเส้นความยากจนยังคงมีเพียงร้อยละ 9, 21 และ 29 (สำหรับนาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน นาข้าวอินทรีย์ และนาข้าวอินทรีย์ในเกษตรผสมผสาน ตามลำดับ) ซึ่งอาจสรุปได้ว่า อาชีพการผลิตข้าวอินทรีย์เพียงอย่างเดียวยังไม่ให้รายได้แก่เกษตรกรในการอยู่เหนือเส้นความยากจน หรืออาชีพการผลิตข้าวอินทรีย์เพียงอย่างเดียวยังไม่แก้ความยากจนทางเศรษฐกิจ

3.4 ข้อเสนอแนะนโยบายการสนับสนุนชาวนาอินทรีย์

ที่มา : ปรับปรุงจาก สมพร อิศวิลานนท์. นโยบายสาธารณะว่าด้วยข้าว., 2550 : 2

นโยบายการกำหนดราคาข้าวของไทย เป็นเพียงเครื่องมือหนึ่งในการบริหารของรัฐบาล สิ่งสำคัญคือการใช้เครื่องมือนี้ให้ถูกต้องเหมาะสม โดยนำมาใช้แต่ในยามจำเป็น (ระยะสั้นๆ เท่านั้น) คือ ในช่วงที่ราคาข้าวมีราคาต่ำกว่าต้นทุนการผลิต เพื่อให้เกษตรกรไม่ต้องประสบกับปัญหาการเงินหรือติดกับดักหนี้ และเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวนา

ทั้งนี้นโยบายของรัฐบาล ควรมุ่งสนับสนุนให้ชาวนามีความเข้มแข็ง ส่งเสริมให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวเป็นเกษตรกรมืออาชีพ ต้องจริงจังในสิ่งที่ทำ ทำการเกษตรด้วยเป้าหมายที่ชัดเจน วางแผนเป็นและนำไปปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมายได้

แนวทางการยกระดับสมรรถนะชาวนาสู่การเป็นมืออาชีพ พบว่า ความเสี่ยงของชาวนาไทย คือ การเผชิญกับความไม่รู้และขาดทักษะการทำเกษตรสมัยใหม่ จึงต้องพัฒนาชาวนาให้เป็นชาวนามืออาชีพ ซึ่งจะต้องได้รับความรู้ทั้งด้านการประกอบอาชีพ และความรู้ในการดำเนินชีวิต เช่น

- การวางแผนการผลิตที่ดีเพื่อลดต้นทุนและชะลอความเสี่ยง
- การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารเพื่อรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง
- การผลิตและการจัดการหลังเก็บเกี่ยวที่มีผลต่อคุณภาพและราคา
- การพึ่งพาและร่วมมือกันเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองโดยนำไปสู่การขายและการจำหน่ายรวมถึงการใส่ใจสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

3.5 ข้อเสนอแนะจากงานศึกษา

1. การพัฒนาทักษะและความรู้ความสามารถชาวนาในการบันทึก และคำนวณต้นทุนที่แท้จริงจากการผลิต ทำให้เกษตรกรสามารถมีข้อมูลเชิงประจักษ์เพื่อพูดคุยหรือต่อรองกับภาครัฐในการกำหนดราคาตลาด หรือราคาประกัน หรือราคาจำหน่ายตามที่รัฐบาลจะประกาศในอนาคตให้สอดคล้องกับความเป็นจริงมากยิ่งขึ้น

2. ชาวนาอินทรีย์/ชาวนาในระยะปรับเปลี่ยน ควรเริ่มมองหาวิธีการตลาดโดยไม่ต้องรอการพึ่งพาภาครัฐเพียงอย่างเดียว โดยใช้จุดแข็งที่กลุ่มมีคือ เช่น การแปรรูปเพื่อจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของกลุ่มเพิ่มเติมจากการจำหน่ายตามงานแสดงสินค้าที่จัดโดยภาครัฐ และการเข้าถึงกลุ่มลูกค้าโดยตรง เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้สามารถนำมาซึ่งการตั้งราคาขายของกลุ่มได้เองในอนาคต

3. ความถูกต้องในการคำนวณต้นทุนการผลิต เกษตรกรควรเก็บข้อมูลให้ถูกต้องและครบถ้วนทั้งค่าวัตถุดิบ ค่าแรงงานทั้งภายนอกและภายในครัวเรือน และค่าวัสดุอื่นๆ ตลอดทั้งค่าเสียโอกาสในการใช้ประโยชน์อื่นๆด้วย ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการตั้งราคาขายที่ถูกต้องและเหมาะสม

4. การรวมกลุ่มของเกษตรกรที่ผลิตข้าวอินทรีย์ จะสร้างอำนาจในการต่อรองเรื่องราคาขาย และขยายกลุ่มลูกค้าที่รักสุขภาพได้มากขึ้น โดยไม่ต้องรอพึ่งความช่วยเหลือจากภาครัฐเพียงอย่างเดียว

5. การเร่งขยายผลปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรอินทรีย์กับแปลงรอบข้าง การผลิตข้าวปลอดภัยสารพิษในช่วงแรกจะทำให้ได้ผลผลิตต่ำกว่าการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีมาก และต้องใช้เวลาประมาณ 4 - 5 ปี กว่าจะได้ผลผลิตที่ดีขึ้นและดีกว่าการใช้สารเคมี เกษตรกรที่อยู่ในกลุ่มผลิตข้าวปลอดภัยสารพิษจำเป็นต้องชักจูงเพื่อน

เกษตรกรให้เห็นข้อดีและความสำคัญของการปลูกข้าวปลอดสารพิษ โดยเฉพาะในเรื่องของการประหยัดต้นทุนการผลิต กำไรที่จะมากขึ้นในอนาคตอีกประมาณ 5 ปีข้างหน้า การมีสุขภาพที่ดีขึ้น เป็นต้น

6. การสร้างตลาดผลผลิตเกษตรกรอินทรีย์ รมรงค์ผู้บริโภคเพื่อขยายตลาดให้มากขึ้น โดยสร้างความเข้าใจในการรับรองมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์และการให้ข้อมูลข่าวสารแก่ผู้เกี่ยวข้องอย่างทั่วถึง

7. จัดการเรียนรู้ข้อมูลตั้งแต่ต้นทุนการผลิตถึงการตลาด กับเกษตรกรทุกกลุ่มเป้าหมาย (เกษตรกรทั่วไป เกษตรอินทรีย์) และเกษตรกรต้องมุ่งเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเองและความพอเพียง

8. สนับสนุนงานวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตข้าวอินทรีย์และเกษตรกรอินทรีย์ที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ของเกษตรกร

3.6 บทส่งท้าย

นโยบายกลไกราคาข้าว ถือได้ว่าเป็นเพียงเครื่องมือหนึ่งในการบริหารของรัฐบาล ซึ่งจำเป็นต้องใช้อย่างถูกต้องเหมาะสม กล่าวคือ การนำมาใช้ในยามจำเป็น หรือเป็นมาตรการระยะสั้น คือ ในช่วงที่ราคาข้าวมีราคาต่ำกว่าต้นทุนการผลิต เพื่อให้เกษตรกรไม่ต้องประสบกับปัญหาการเงินหรือติดกับดักหนี้ และเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวนา ทั้งนี้นโยบายของรัฐบาลในอนาคตควรมุ่งสนับสนุนให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวมีความเข้มแข็ง ส่งเสริมให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวเป็นเกษตรกรมืออาชีพ ต้องรู้จริงในสิ่งที่ทำ ทำการเกษตรด้วยเป้าหมายที่ชัดเจน วางแผนเป็นและนำไปปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมายได้ และยังสามารถพัฒนาต่อไปในขั้นที่สูงขึ้น

หากพิจารณาตามแนวคิด “สิทธิเกษตรกร” อันเป็นหลักการสากล ชาวนา และรวมถึงชาวนาที่มีหนี้สินควรมีศักดิ์และสิทธิในการได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นธรรมในเหมาะสม แม้ในปัจจุบันภาครัฐยังไม่มียุทธศาสตร์รองรับเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวที่ชัดเจน การแก้ปัญหาที่ควรจะเป็นก็คือการที่รัฐบาลจะต้องพัฒนานโยบายการกำหนดราคาข้าวให้มีความเหมาะสมและมีผลกระทบเชิงบวกต่อการทำให้คุณภาพชีวิตของชาวนาไทยดียิ่งขึ้น อันจะส่งผลต่อเนื่องไปยังการลดความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้ การพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวนาไทย เพื่อใช้เป็นข้อมูลและแนวทางในการพัฒนานโยบายการกำหนดราคาข้าวให้มีความเหมาะสมกับชาวนาไทยและสังคมไทยต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- นุกูล ถวิลถึง. 2552. ผลในระยะยาวของการปลูกพืชภายใต้ระบบการเกษตรอินทรีย์ (ข้าวอินทรีย์) ต่อความอุดมสมบูรณ์ของดินและความสมดุลของธาตุอาหารพืชเมื่อเปรียบเทียบกับระบบการเกษตรเคมี, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สมพร อิศวิลานนท์ และ ศานิต แก้วเอี่ยม. 2552. ความเป็นพลวัตของเศรษฐกิจการผลิตของข้าวไทยและการมองไปข้างหน้า, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- มาฆะสิริ เขาวกุล และคณะ. 2554. การทบทวนโครงสร้างตลาดข้าวของประเทศไทย, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. 2555. ความรู้เบื้องต้นเกษตรอินทรีย์. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสายใยแผ่นดิน.
- ประยงค์ สัจจาลทอง. 2548. ความสำเร็จของการแก้ไขหนี้สินภาคประชาชน (หนี้นอกระบบ) ของ ธ.ก.ส.: กรณีศึกษาอำเภอพาน จังหวัดเชียงราย. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตคณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- พิชญา ผลปราชญ์. 2553. หนี้สินของครัวเรือนเกษตรกรในตำบลหนองแวง อำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ยรรยง ไทยเจริญ และคณะ. 2547. “ภาวะหนี้ครัวเรือนไทย: ความเสี่ยงและนโยบาย.” ใน การสัมมนาวิชาการประจำปี 2547 เรื่อง ภาวะหนี้ครัวเรือนไทย : ความเสี่ยงและนโยบาย. กรุงเทพฯ : ธนาคารแห่งประเทศไทย.